

KNJIŽEVNIK

VLADIMIR NAZOR: Na pašnjacima —
Pterodaktil — VJEKOSLAV KALEB: Kli-
mava lutka — ĐUKA KOSAK: Mladi ratnik
— LEONID SOBOLJEV: Slavuj — VLADI-
MIR POPOVIĆ: Bunja — NIKOLA PAVIĆ:
Motika — MARIN FRANIČEVIĆ: Go-
vorenje Mikule Trudnega — PETAR
LASTA: Put naše književnosti — NIKOLA
HERCIGONJA: Značenje narodne po-
pijevke — IVE ČAČE: Pokret — IVAN
SUPEK: Novi putevi prirodnih nauka —
ĐURO TILJAK: Izložbe umjetnika parti-
zana — JAKŠA RAVLIĆ: Zora dalmatinska

REDAKCIONI ODBOR: Vjekoslav Kaleb, Ivo Frol, Petar Lasta, Marin Franičević, Vlade Popović, Đuro Tiljak.

Rukopise slati na Klub kulturnih radnika Hrvatske.

KNJIŽEVNIK

GOD. I

OŽUJAK 1945

BROJ 1

Još u ljetu 1943. godine, u Otočcu, jedna grupa književnika partizana počela je da priprema izdavanje književne revije. Ah tada, a kasnije još više, književnici i drugi kulturni radnici, nalazili su se na raznim dužnostima na širokom području narodno oslobodilačke borbe. Prilike i potrebe borbe nisu dopuštale da se pripremi gradivo za izdanja koja zahtijevaju neprestan dodir sa većim brojem suradnika. Sada, kad je veći dio naše zemlje konačno oslobođen, mogla se na užem području okupiti znatnija grupa pisaca, a i sa ostalima je olakšan dodir.

Naša zemlja je na svim područjima stradala od surovog neprijatelja. Uništeni su čitavi krajevi, gradovi i sela, kulturne ustanove i tehnička sredstva, poginuli su mnogi od naših najboljih ljudi. I književnici su dali svoje žrtve: August Cesarec, Grgur Karlovcan, Mihovil Pavlek Miškina, Hasan Kikić, Ivan Goran Kovačić i mnogi drugi književnici i kulturni radnici pali su u ovoj nezapamćenoj borbi. Taj gubitak mi duboko osjećamo.

Mi ne ćemo nikada zaboraviti naše junake borce, koji su dali narodu svoj život kao i svoje djelo, ni jednoga paloga druga ne ćemo zaboraviti, i baš zato mi s novim poletom idemo naprijed, radosni da su oni svojim heroizmom nadahnuli nove borce na frontu i u pozadini, na svima područjima borbe i rada.

Mi smo svjesni zadatka i odgovornosti književnika u narodno oslobodilačkoj borbi i u izgradnji budućeg našeg života, znamo da je književnost važan kamen u temelju svake kulture, da ima veliku ulogu u izgradnji lične i društvene ideologije, i da je zato svaka edicija, pa i najmanja, odgovoran posao.

Kako se razvija i buja naš život i rad uopće, tako niču nove vrijednosti i na umjetničkom području. Sada još sve ne može doći do izražaja. Ne mogu se utisci još staložiti ni doći do konačnog i punog oblikovanja. Mnoge stvari se još dotjeruju, još sazrijevaju. Zato mi i ne mislimo da ćemo odmah dati cjelokupnu sliku naših književnih nastojanja, a pogotovo prvi broj nema karakter antologije, nego ima zadaću da okupi književnike, podstakne u radu, dade im oslonac, i tako pomalo postane odraz našeg kulturnog djelovanja i u isto vrijeme kulturni faktor.

NA PAŠNJACIMA

(Iz dnevnika »S Partizanima«)

Meni je kao da od seoceta pod pirlitorskom porušenom gradinom nad Tarom pa sve do Durmitora nisam desetak dana jašio na umornu paripu i koješta doživio; sad mi je kao da sam letio na krilatom konju nalik na Jabučila vojvode Momčila. Što bje, zaboravih. Pjan sam, a ne znam od čega: od nečeg nutarnjeg, što me u posljednje vrijeme sve jače tjera k prividenjima i halucinacijama? Ili, od modrine tog neba, od zelenila tih šuma i pašnjaka, od oštrog zraka što struji s osamljenog gorostasa Durmitora, sileći svaku kaplju krvi da mi življe proteče i srcem i mozgom?

No, ne gubim sasvim svijest; nečega se ipak sjećam i na tome nešto gradim:

Sjećam se pisamceta, što sam ga u Govzi, uoči novog velikog pokreta prema Jugu, primio od Tita, kad mu čestitah prošli Uskrs. Govorio mi o tijevoj šumi, o udobnu šatoru na visokoj planini; poticao me da slutim o miru poslije tolikih borba, pogibelji i napora, o geografskoj jezgri naše nove slobodne države, što je prozvah PARTIZANIJOM. I stadoh je graditi, al je ne dogradih: dovrših joj samo prve »temelje«. Nikakvih gradova, sela, ograda i međaša! Hoću livade i gore, rijeke i jezera pod ovakim nebom i ovakim suncem! Hoću život nomadski, slobodan, jer je čitava zemlja — svačija! Nek budu svagdje moji ležaji i moje žetve, moja lovišta i moji pašnjaci! Šatori! Šatori! Ima na zemlji toliko gora i livada, igala i klanaca, da ih ne možemo njima sve pokriti. Bijeli šatori na gorama i bijela jedra na morima! Pod njima je naša budućnost. — Sjećam se također nekih starih stihova, u kojima sam klicao:

»Ustajmo, diž'mo se skupa, ko naši pradjedi davni!

Mi ćemo juriti nalik na rieku mutnu, široku,
U kiši plamena, sivim u maglama, kroz snieg i huk,
Od vjetra bijeni, gnani zvjeradma, sa suzom u oku;
Pečat na čelo će bol nam, na usne utisnut muk.

Al jednog proljetnog dana, u zemlji neznanjoj, vele
Gdje gore u svjetlost vječnu dižu svoj zeleni vrh,
Mi ćemo na kitnom polju šatore penjati biele,
Ljubit u lice se, s leđa sramote otresti trh.«

Eto: ustali smo i digli se; borili se i probijali; jurili smo u kiši vatre i gvožđa, kroz snijeg i maglu; vjetar nas bio, zvjerad nas gonila, suze nam gnjeva blistale u oku. Namučili smo se i previše; pa, evo: u zemlji smo znanjoj i neznanjoj, ali, još uvijek na svojoj grudi. Proljetni je dan svanuo. Sunce sja, i obećana je gora pred nama, sva blistava na zelenim sagovima prostranih livada. Da se popnemo na nju, i razapnemo šatore, i dignemo oltare bogu Mira i božici Ljubavi!

»O mila, o slatka, o draga Slobodo!«

Čežnjutljiv usklik, nastao već davno u gradu na Jadranu, odjekuje i sada nadaleko, čuje se i ovdje.

Zanos je klonuo.

Dignuo se crn oblak, zastro je sunce. Livade su posivjele, planina se smrkla: nešto na njoj grmi i sijeva — nešto jače od nas.

Al se i toga ne bojimo.
Jer mi znamo orati i sijati i za najžešću oluju.

Pucnjava se približava.

Naši uzmiču pred Nijemcima.

Uz grmljavinu njihova teškog oružja čujem i glas bugarskih topova, i taj mi je glas najstrašniji. Rikanje njemačkog oružja prijetnja je mojem tijelu, glas bugarskog topa para mi dušu, vrijeđa me, razočarava.

Nov otrovan cvijet cvate noćas na obroncima Durmitora . . .
Stao sam. Netko kuca o staklo prozorčića.

— Tko je?

— Straža. Utrnite svijeću. Spremite se. Hitro!

Pod Durmitorom,

26. V. 1943

Vladimir Nazor

* Dnevnik je Nazor pisao za vrijeme V. neprijateljske ofenzive u kojoj su sudjelovale i bugarske fašističke jedinice.

PTERODAKTIL

Znam, ni od čega da je građen, da je
Manje no zrak, i crte da mu glave
Zimskoga stabla suhe grane grade
U ovoj noći vedroj ali punoj
Halucinac'ja; znam da fantom to je,
Koji me sledi u hodu kolone
I pratilac je samo moj.

Da; samo moj. A znamo se već davno.
Mlad bijah, kad ga vidjeh naslikana
Međ slikam Zemlje prvih stanovnika,
Dok on još bješe gmaz i ptica, stvor
Dvoličan, blato s krilima, kreketuš,
Sin mulja, što bi zapjevati htio
Na grani.

Dugo ne vidjeh ga. — Nadoh

U drugome ga liku i obliku
Međ novim ljudma. Sjedi u kavani,
U gostioni gdje se janjci peku
I mladi luk se griska, u pivarni
Gdje marčano se svježe pivo toči,
U plesnoj sali; hodnike i predsoblja
Sva pozna: zna tvrdoću i debljinu
Svih lubanja; kroz svako blato prođe,
Te, nošen tokom tvorbi i pretvorbi,
Na svaku granu čovječanstva sjednu.

U gradu on me sledio. A, gle,
Sad je već tu. Znam, manje je no zrak,
Al ipak — on je. Ukočena, dračava,
Na stablu stoji golema mu glava,
I u me gleda. Mesožderac davni
Sad dušu kljuje, upirući u me
Prst nepomični, oči porugljive.
Sva kukavština, nemar i cinizam,

I prazno znanje, oholost i ropsko
Puzanje onih, s kojim dane troši
U jazbinama gradskijem, sad stoji
Na grdnom licu njegovu i zbori.

Drugovi, stanite! I konop mi dajte!
Pomozite me na drvo se popet.
I ja ću njega za grlo vezati.
Objesit ću ga o najvišu granu.
Koban će za njeg biti taj mu let
U ovu našu začaranu šumu.
Kain i Juda opet uz nas idu,
Ko krvavi se javljaju kometi
Na našem nebu, — al gad ovaj sjedi
Neprestano i svuda među nama,
Ne znam koliko ljeta i vjekova
Pa dušu kljuje i svijest mrvli. — Druzi,
Na stablo!

Kličem i ne čekam; sam
Na dračavo sam popeo se granje
I rukom tražim; nešto hvatam, kidam
I mislim da je deblo neki vrat,
Dugačke drače da su dlake i vlasi;
A suho granje ispod mene puca,
Lomi se i ruši, dok se sam ne nađem
Pod stablom, sav istučen, okrvavljen.

On je na drugom granju. Gleda. Kesi se.

A mjesec zimski još hladniji sja.

Južna Bosna,
(U noćnom pokretu)
1943

Vladimir Nazor

MARIJAN DETONI:

Iz mape

KLIMAVA LUTKA

Ivan skrene u prvu ulicu. Pred vratima broj 17 naglo se zaustavljaju tri automobila, i još dok škripe kočnice iz dva iskoči desetak likova u građanskom odijelu, a iz trećega šest policajaca u tamnomodroj uniformi, pa strasno, kao psi sa lanca, nasrću na vrata kuće broj 17 i raspoređuju se po ulici.

Ivan se u sebi čeznutljivo osvrne natrag, na mlaku sigurnost doma. Ali odmah zatrepće u svijesti slika: niz drugova, među njima Milan.

Uspravi se, namršti, i nastavi put. Otkrине bojažljivo vrata svijesti — da propušta samo stvarnost.

Zamisli stanje u broju 17: izviđač javlja, a drugovi bježe na stražnji izlaz, pa preko zida dvorišta u susjedni vrt, zatim preko krova starog skladišta u Treću ulicu, po planu. Vremena-dok pazikuća otvori. Malo prije, iza ugla, utvrdio je da je zakasnio deset minuta; za sastanak su izabrali vrijeme kad namještenici odlaze sa posla: u vrevi njuškala teže otkriju i slijede žrtvu. Po raznim podrumima, po Zagrebu, zavoji, lijekovi, odjeća, puške, bombe, revolveri, hrana; morat će jedan dan više čekati da se otpremi preko Save. Zatim događaji buše svrdlom stvarnosti: prema njemu dolazi agent, drugi dalje stoji na mjestu, gorljivo prati. — Ivan se jednakim korakom, mirna lica, uputi preko ulice. U taj čas nađe se u naivnoj ulozi: kao sasvim običnu stvar, ugleda na prozoru kuće broj 14, nasuprot kuće broj 17, ustaškog časnika da promatra zbivanja na ulici. Prijateljski mu mahne rukom, i nasmiješi se, pa turi ruke u džepove kaputa, požuri kao da ne opaža namjere agenta. I sa nevinim izrazom prolazničke znatiželje pogleda automobile i policajce. A kutom oka vidi da je agent pogledao na prozor, pogledao njega, pa se vratio k svojoj skupini.

Tako, odmjerenim korakom uđe u stubište i bez žurbe se počne penjati k drugom katu. Samo je, kao usput, kao da popravljajući odjeću, pripremio sponu na otponcu dviju bomba koje ima pričvršćene o pojas u udubini slabina, s lijeve strane iznad kuka, i ispita put do pištolja pod lijevom miškom. A svijest mu je i dalje ograničena na samu ulogu posjetnika, i sad samo do vratiju, do zvonca, i sliku sebe sama kao plivača u upornoj struji široke vode: tako je uskladio i kretnje, izraz lica: nedjeljnog posjetnika. Samo hip je zastao pred vratima, pročitao površno sa mjedene pločice: »N. N. ustaški satnik«. Odmah dlan nasloni na dasku dovratka, prst zadrži iznad dugmeta. Pa pričekava da se makne kukčić volje, da prhne slabaišnim kričcima.

Kro prozor, visoka čadava začelja kuća, zapušteni slijepi prozori, kao leđa života, kucaju mu po mozgu sjećanjem: svakog dana isti put između njih i ureda, umorno sanjarenje. Iskru lako ugasi. Naježi se od uspjeha: mišlju ne ide dalje od sama sebe, izvan ove kuće.

Zateče se da je drveni sanduk, čvrst, prazan drveni sanduk . . . I zaviruje s nasladom u svoju prazninu . . . A onda se nasmiješi: opet je na dugo drobio u sebi samo ono površinsko, posudu, a bitno, pokretača, nije uzimao u račun. I još jednom spusti krajeve usana u posmjeh nad onim smiješkom, nad tim razlozima, jednima i drugima: u obima je sumnjičavo nazro strah. I prošapće: — stvarnost je — neprijatelj, borba. Raditi, raditi, raditi — ponavljao je — Treba spriječiti one dolje da se dosjete bijegu i dočekaju drugove na izlazu u Treću ulicu. — A uz to, za privagu, kao slika nad oltarom, pojavi se Dana.

Lupi najednom voljom po drvenom sanduku, začuje tutanj praznine. Zlobno se nasmije. Svemu se nasmije. I opasnosti, i životu, i smrti. I pružen prst, ukočen, kao u šali — i šaljivo se osjeti — spusti.

Zvonce neočekivano jako, tu odmah za lakiranom pločom vratiju, zazvrči i zvuk se zabode u nj kao tuđa, ne njegova, strepnja.

Mlohavi meki koraci. U otvoru na vratima opazi ljudsko oko. Otkrину se vrata, i ostarija, mršava žena, žuta važnozabritnuta lica, u planinskoj nošnji:

— Izvolite.

On se napne kao na startu:

— Izvolio bih da govorim s gospodinom satnikom. Ali hitno.

Propusti ga i pokaže rukom na otvorena vrata sobe.

— Eto, tu je u sobi . . . Maate . . . vikne otegnuto.

Ivan korakne čvrsto. Nepoznati moderan stan sa mirisom češnjaka i ustajalog ulja bio je oko njega kao u snu. I — on još ne zna što će reći.

Brkati koščati satnik, zalizan i nakostriješenih obrva okrene se od prozora.

Ivan otvara usta, a još nema riječi. Pa najednom užurbano:

— Zauzeti prozor u drugoj sobi . . . Ja ću ovaj! — I službeno vadi revolver, za dokaz.

Satnik se ukrti, uzfrkne brk. Onda mrdne obrvama, nadigne ih, namršti čelo, važno: on shvaća sve, i ne treba mnogo razjašnjavanja: on je pametan čovjek — satnik. Pođe k vratima druge sobe, uvjeren u svoju mudrost.

Ivan hitro turi revolver u džep, otkopča bombu, istrgne zapornu žicu, i bombu iz istog položaja snažno hitne kroz prozor. Tako i drugu. Pričeka. Eksplozije zatresu kućom, Potrči u drugu sobu:

— Žurno dodite za mnom, na ulicu, žurite . . . treba nam vaša pomoć . . . vi ste pametan čovjek . . . iskusan . . . žurite, žurite . . . — Ivan je gurkao pred sobom stari panj.

Šaljivost se u njemu razgarala kao spas.

— Dobar stan uživajte . . .

— A znaš kako je . . . ja sam emigrant.

— Nema govora, zasluge velike.

Ustaša je drndao čizmama po stubama kao gredama, i uozbiljio se još jače, i uložio čak poduzetnosti, pretjerano djetinjaste za svoje godine. Izvadi revolver i borbeno ispadne na ulicu.

— Desno, desno — počne ga Ivan upravljati kao vrtna kolica. — Pravo . . . naprijed . . . govorio je sve strože za njegovim leđima. Činilo mu se da prolazi kroz vatru, a ustašu gura pred sobom kao oklop. S naporom se usudi pogledati na gužvu pred brojem 17. Kraj prvog automobila okupili su se policajci oko trojice agenata koji su ležali na zemlji. Čuju se ljutiti uzvici, nalozi. Neki su trčali nekud. I Ivan počne vikati:

— Drugi izlaz! Izlaz . . .

Na uglu ih je ispitljivo dočekivao agent.

— Naprijed, žurno . . . govorio je Ivan, i napregnuo se da izide iz vatre. A onda uzme držanje službeno, zaposleno:

— Drugi izlaz — strogo.

Agent je previše revno razumio; rukom daje znak prema glavnini i pode za njima. Ipak je Ivanu pogledao šešir i lijevu ruku.

— Sad ih se treba što prije riješiti — pomisli Ivan dok se ne javi pitanje znakova za raspoznavanje: smeđeg šišira i zlatnog pečatnjaka. Za sad ih obuzima žurbom. A svaki zastoj može dati vremena za objašnjenje.

— Ostanite tu vas dvojica — reče kod prvih kućnih vratiju, a sam žurnije pođe naprijed.

— Tko je ovo? — pita agent ustašu.
— Ne znam. Zar nije od vaših?
— Hej! Vratite se! . . . Čekajte! . . . Stoj! . . . —
Ivan se zaleti u sav trk. Ugao treće je blizu.

Agent opali za njim četiri hitca. Ivan na stopalo ne može stajati. Poskoči nekoliko puta na jednoj nozi i zađe za ugao. Na protivnom pločniku stajali su građani i ozbiljno, mrko promatrali. Gotovo je zatražio od njih zaštitu, tako osjeti da će sad najednom biti potpuno sam. Uskoči u najbliži trijem.

— Tu je, tu je . . . čuo je kričavi glas neke žene.

Hvatao se rukama za priručje, vukao se uza stube. U glavi zbrka, šum, sijevanje kratkih slika. I dahće u užasu osjećajući za leđima potjeru.

Na prvom zaokretu stuba hitrim pogledom kroz prozor uhvati u dvorištu prostrto rublje da se bijeli u sivilu zidova. Odrvati se i pogleda trijezno preda se u goli zid stubišta. Misli su mu bile kristalno bistre: kao kakvu šuplju lutku, klimavu i bijednu, stavi preda se smrt.

— Drugovi. Drugovi. — ponavljao je svečano samo tu jednu riječ.

Ranjenom nogom počne udarati po stepenici, a lijevom rukom drmati priručjem, da izazove buku kao da uzlazi. Stisnuo je zube, i šaku s revolverom, a oštro pazio dolje na ukočene u šutnju kamene stube.

Agent se pojavi. Ivan opali dva puta. Začuje lupu koraka, i istog časa pomisli da je drugi hitac bio suvišan — utvrdi u njemu trunak straha — i da je toga svijestan.

— Drugovi. — šapne. I vere se dalje pomoću priručja.

Tako prođe drugi i treći kat i dođe do vratiju potkrovlja. Zaključanu su, čvrsto se opiru, ni najmanje klimavosti. A njemu je bilo svejedno. Iznenadi ga tišina. Potpuna tišina. Stane osluškivati. Samo zuji u stubištu i gvozdenom priručju jeka gradske vreve, zazvrči tramvaj, zatutnji udarac vratiju.

Nije se usuđivao maknuti se.

Sad opet kroz prozor nad stubama opazi krovove i začelja kuća, mirna, pozaspala začelja kao stare koke u suton, a krpica sunca još se drži na vršku jednog dimnjaka.

Kako se tog začelja i tih zatvorenih sagnjilih prozora ne tiče stvar ulice, ni njegova stvar — ravnodušno šute, zatvorenih očiju. I sve se oko njega bezbrižno skamenilo. A on propušta vrijeme kao vodu kroz prste, i raduje se tome što ne treba hrabrosti za bijeg. Volja je opet sitan kukčić u kutu svijesti; skutrila se nemoćno.

— Raditi. Raditi . . . ponavljao je u sebi i zamahivao u svijesti sobom kao otrcanom krpom — da uspostavi neki široki ritam čina. Ali krpa je ostajala jednako mlohava. I uvidi, da je to samo opravdanje. A nije htio shvatiti da mu je položaj bezizlazan, da će se morati žrtvovati. Živio je u samoj najužoj sadašnjosti i na samom kvadratnom metru prostora.

Spasava se u laganu, djetinjastu vrtoglavicu — i u šaljivost.

Opet šaljivost. Ali se i ona odmah raspline kao para na hladnom vjetru. I u tom času posumnja u realnost svojega položaja, i u ozbiljnost svojega vladanja: da izide jednostavno kao prolaznik, kao neznatan, neznačajan građanin od kojega nitko ni u kakvom slučaju ništa ne očekuje . . . — Opet uvidi mogućnost straha. U stvari bio je to sam strah. I to strah od usamljenosti, prepuštenosti samu sebi. I još više: strah zbog odsustva osobe koja će imati prema njemu samilosti. — Javi se Dana. — Draga — prošapće. A ona je strahovito daleko, za čvrstom ogradom.

Digne glavu:

— Još, četiri metka, reče glasno. I napregne mišiće lica, u strogost. Poslušaj pažljivo.

Ništa. Tišina.

Prigne se, zasuče nogavicu i ravnodušno pogleda krvavu čarapu, i lokvu krvi pod nogom. Tane mu je probilo list. Na oba otvora struji mutna crvena tekućina, natapa čarapu, lijepi se u cipeli. Izvuče rubac iz džepa i čvrsto stegne ranu.

Onda začuje u potkrovlju šum koraka.

Netko dođe do vratiju. Čeprkanje po bravi.

Ivan se uspravi. Pomisli na služavku koja će doći, a on je ne smije uplašiti. Tako, ljubezno dočekati. A za leđima je držao pripremljen revolver.

Iznenada vrata lupe po njemu — otkotrlja se po stepenicama, i revolver odleti daleko. Bace se na njega ozdo sa stuba i odozgo iz potkrovlja. Hitro su mu žicom svezali ruke na leđa.

Nije gledao lica napadača. Zgusnuo je sve prijašnje osjećaje, i vidio se jasno kao na pozornici — u glupom položaju.

*

Dok je zujao automobil opet su uzavrele misli: kroz rupe oklopa svijesti probijale su se kao žuti plamećci: da je na kraju ovoga puta smrt. I opet ono nizanje: put, iskrcavanje, hodanje do ureda, ispitivanje — proširivanje vremena kao kad Ahil ne dostiže kornjaču. I staro uvjerenje da će se izvući, da će se nešto osobito dogoditi, nešto posredovati — ono nešto glupo, kukavno, što slabiće opravdava i ispravlja im pogreške. — Milan, Joža, Marko . . . čvrsti ljudi. Gore pokretom, mržnjom. Za njih postoji samo smrt neprijatelja. A ja, evo i sad . . . — promatrao je svoje misli kao tuđe na filmskom platnu. A sve se nastoji pojačati veza sa životom: književnost, mnoštvo planova, uspjeha u budućnosti, dragi ljudi . . . I Dana . . . — A odbija rastezljive nasrtaje tih misli kao Sifif.

Auto se naglo zaustavi. Desni suputnik iskoči i stane ga vući za ruku, a lijevi ga gura, kao da iskrcavaju balu robe.

Bio je već sumrak. Kroz granje topola i breza rumenilo se nebo i mlaka ljetna večer smirivala je šumu, a rijetke električne žarulje krijesile su se u perspektivi neke ceste. Kako su ga gurali stubama k niskoj vili, nije mogao da motri i razabere u kojemu je predjelu periferije grada.

Začas se našao u jako rasvijetljenoj prostranoj sobi u kojoj su sjedila dvojica u ustaškom i jedan u građanskom odijelu kraj otvorenog prozora. Pušili su i nastavili razgovor kao da nisu opazili da je tko ušao u sobu.

— Mačak, piši! — vikne jedan od pridošlih, i položi na stol predmete koje su Ivanu povadili iz džepova. Onaj u građanskom odijelu prezirno rasteagne prištičavo lice, protegne se, pa izbulji bezbojne oči; ustaje govoreći dalje:

—Nije bio zadovoljan sa tim stvarima. Same knjige, slike, stari otrcani sagovi . . . — baci oko na Ivana — i mrtvačka lubanja . . . ha ha ha. mrtvačka lubanja . . . — pođe k pisaćem stolu. Ravnodušno je gledao gosta, onda najednom digno glavu, i jedva primjetno spusti krajeve usana. Jedan od pratnje, nizak, zbijen, širokih čeljusti, modre brade, guste smeđe kose, stane pred Ivana, a duge ruke spusti niza se:

— Ime i prezime!

Ivan pogleda kroz prozor u mrak — pitanje ga se ne tiče.

— Nije potrebno — hrapavo reče bobuljičavi, Mačak. Zbijeni,

ispitivač, opusti ruke, trgnuo ih je ubio u pokret, i sporim koracima pođe k drugom stolu koji je stajao u drugom kutu sobe, a na kojemu je bila gomila stvari i oveće električno kuhalo sa loncem. Ravnodušno uzima jedan po jedan predmet i poigravajući se njim govori tiho, a informativno kao trgovački putnik:

— Ovim će ti se iščupati četiri nokta . . . ovim slomiti osam prednjih zubi — brojevi nisu proizvoljni — doda poslovno — ovim će ti se probušiti jedno oko, a eventualno i oba — za oči pravimo male iznimke — ovim čekićem, kako vidiš, svijetlim kirurškim instrumentom, na bedrima će ti se napraviti pravilne modre kolobare koji imaju korijenje na kosti — a u ovom loncu — skuhati desnu ruku do lakta . . . Osim ovoga ima i dodataka koji ne zaostaju za gore spomenutim . . . — Dohvati sa dva prsta jednu cjepanicu koja je bila među instrumentima: — ovo se tebe ne tiče, ovo je za žene.

— To je njemački sistem . . .

— Točno si primijetio . . . A evo ti jedan naš dodatak . . . — i zvizne šakom Ivana u donju čeljust. Usta se iskrive, čeljust se ne vrati. I ostane tako — osjeti da se izbećio.

Nisu se smijali. Ostali su ravnodušni kao da se nije ništa dogodilo.

Svi ušute, i stanu gledati preda se zamišljeno.

Uglačani ustaša dođe pred Ivana, prekrsti ruke na prsima, potreskuje nogom i kroz naočare uperi u nj malene sive oči.

Ivanu se učini poznat: usta nešto razvaljena, usne prekratke da pokriju desni, zubi kao u zubatca — za njima orah, oči sive i poigravaju, bježe u stranu, i u cijelom liku težnja za finoćom. — Sjeti se: bio je podnarednik, sobni starješina, u školi rezervnih oficira u Sarajevu. I onda uglačan, prekrajao uniforme, metao po sebi žute kajise, pozajmljivao kesu za revolver i praznu nosio kad je izlazio u grad. Jednom na dopust u selo otišao sa pozajmljenim naočarima debelih stakala — izgledao intelektualno. Ivan mu je rekao: tako, podnaredniče, sad više sličiš na konja nego prije. — Otada je davao Ivanu prednost u stražarenju i pranju zahoda. Petnaest dana je u selu zadivljavao svojom pojavom sa debelim naočarima, a kad se vratio, išao k liječniku, nije se znalo da li od potrebe ili iz prijašnjih razloga, i počeo nositi naočare, samo potanjih stakala.

A sad namješta se otmeno, ziblje nogom u sjajnoj žutoj čizmi, a oči mu zlobno svijetle; i nema u njima podrugljivosti.

Nakon dužeg vremena reče, sa orahom za zubima:

— Ti si, naravno, osuđen na smrt. Ali mi ćemo te čak i pustiti k tvojima, u šumu, ako nam kažeš adrese onih koji su bili na sastanku . . . Nitko ne će znati . . . Možda ti se čini da te ja varam, ali to nije tako . . . I još ćemo te odvesti našim automobilom. — Pa mu odriješi ruke, pođe k pisaćem stolu i prisjedne na nj čuvajući fazonu odijela.

Opet su svi šutili kao da očekuju sprovod.

Ivan je gledao kroz prozor u mrak; trudio se da otkrije nešto iz života. Ova soba jako osvijetljena suhim umjetnim svijetlom činila se i sama nešto umjetno, izvan života, i nestvarno. S naporom ulovi silhete drveća prema nebu na kojemu se držalo još nešto svijetla sa zapada.

— Razglobiti ovo pred sobom, vidjeti drugove, borbu, realnost — nizao je usnama kao da tipka telegrafske znakove.

Mačak se naglo digne. Udari dlanovima po stolu. Izvaljenim očima kruži od jednoga do drugoga agenta, pa mahne glavom prema izlazu. Jedan agent izeđe.

— Strijeljati odmah, ili prije razgovor? — zapita ovisoki mršavi ustaša. Ne očekujući odgovor dođe do Ivana i stane ga uporno pro-

matrati. Ivan gleda tu sliku, nestvarnu: tanka blijedo-smeđa kosa, mršavo lice sa modrim i crvenim mrljama, kao da je koža odrta, a oči: velike, žilicašte, zakrvavljene bjeločnice, kao da i nema šarenica.

— Strijeljati odmah! — izdere se Ivanu u lice. Okrene se i počne šetati po sobi dugim mlitavim koracima. Iznenada se trgne, kao da se nečemu važnome dosjetio, zapne nogom, a onda izvadi kutiju sa cigaretama i zapuši.

Vrata se naglo, bučno, rastvore. Ustaše skoče živo i pred Ivana doguraju djevojku. Hitro su se rasporedili i oštro promatrali oboje.

Nisu trepnuli okom.

Pred nju dođe Mačak:

— Poznaješ li ovoga? . . .

— Ne poznajem. — Glas joj je običan, ni prkosan ni uplašen.

— Ona je bila na sastanku!? . . .

— Nije — reče Ivan.

— Ha ha . . . U redu! — Mačak se zadovoljno smijao gluposti, i otišao za stol.

Ivan je prema sebi bio ravnodušan. Ali ovaj neuspjeh izazove stare bodljike u srcu. Opet opravdavanje pred samim sobom, pred njom, stare misli, slike: sastanci, njegovo mucanje, motanje intelektualnim apstrakcijama; zalijetao se svojim teorijama, i zapinjao sumnjajući u se, a ona je uvijek priprosto rekla točno ono što treba. Njezino prisustvo ga je činilo đakom. Ona radnica, samouka, a urezala mu se baš razumom u grudi, duboko, neiskorjenjivo. Ona nije marila za ljubav. Sva je bila u radu. Ali, opazio je da ga kradom promatra. I živio je od toga kao biljka u podrumu — od tankog tračka svijetla. A sad je pred njom. Susreće joj pogled. Te oči dobro poznaje — sinje mirne, krhkom tijelu davaju izgled snažan. Mogu se sresti samo tako: ispitujući novo, utvrđujući stanje stvari, ne osvrćući se. I zadovoljan je da ga gleda stvarno, potpuno sporazumno; radovao se priznanju.

Tako: oni su ovdje jedno drugome nepoznati. I kao umnim očima nepoznate suputnice počne u sebi govoriti:

— Mi možemo sad obuhvatiti samo realnost drugova, ljepotu budućnosti. I ta ljepota i istinitost stoji iznad svega kao nosilac sve realnosti i kao neizbježna činjenica. Sve drugo je blijeda, prolazna najuža sadašnjost, koja će se održati samo sažeta u budućem. I to što se čini najnestvarnije, magla, prava je stvarnost . . . — Pa dodaj iznenada, povjerljivo: ja boli ne mogu da osjetim, to jest, onu neugodnost ne mogu da nazovem bol. —

Ona je sad tu i vidjeti će da je govorio istinu, on koji je izgledao tako osjetljiv i samobrižan. — I nastavi:

— Nikad nisam mogao u sebi da nađem strah od smrti — onaj nagonski, grozan. Smrt ja ne mogu da shvatim. Ne postoji drukčije nego kao nešto gore od nje: trajna svijest o nepoznatoj koja postoji da nikad ne prestane. A u njoj kao bitna sadržina — udaljenost od svega dragoga u životu, ostavljanje toga dragoga, u stvari: izgled na prazno, puštoš, bez interesa, bez nade u povratak.

A sad ima trajnu pratnju sjećanja, u njoj, u drugovima. Ne može više biti sam. I uvjerava ga njezin priprost stav, mirna razložnost.

Za stolom se razvila buka.

— Pij, pij! — ustaša iz pratnje, zalizane kose i istaknuta nosa kao ptičji kljun, natakao je čaše i vikao namještenim bečarskim glasom — Slatka je krv . . . Juče, samim nožem. Ali majstorski . . . vidiš ovuda, žile . . . To je išlo u rafalima . . . u jamu . . .

— Oblizao je nož . . . Ja još nisam . . .

— Tko nije kadar da se napije krvi, taj je kukavica! Pij, ovo je

pošteno zaradeno . . . Ima toga još . . . On u rukavicama: ne će nego pi-
štoljem u zatiljak.

— Na koncu, svak ima svoj način uživanja . . .

Mršavi je ispijao zamišljeno i mljaskao mršteći se. Nije obraćao
pažnju na govore. A drugi se okupili oko čaša — spremaju se na težak
ručni posao.

Podnarednik, držeći sa dva prsta čašicu i nagnuvši se naprijed,
ispije, otare složenim rupcem usne pa došetka k njoj:

— Nemaš drugo kazati nego: jesi li bila na sastanku. I to će ti
spasiti život. Mlada si, lijepa, kao notr dam. Šteta je takve mladosti. Ne
budi idiot . . . Znaš što znači idiot? To je kad čovjek podivlja, postane
prkosan i misli da je kakav vojskovođa . . . Kako će ti biti roditeljima
kad doznadu za tvoju smrt! I to ne običnu smrt. Život je lijep, draga
moja. Vidiš mene. Dobra plaća . . . — odvrne rukav i pogleda na sjajan
zlatni sat. — Možeš raditi s nama . . . — Počeka malo, onda lagano reče:
— Imat ćeš vremena da kažeš shvaćaš li ovo ili ne . . . Podnarednik
je govorio naučenu lekciju. I gledao je kao poskok hladno kroz naočari.

Mršavi dotrči:

— Govori! Bila si na sastanku! — drekne piskutavo. Gleda je,
gleda, kao da ne zna što bi još rekao. Onda zvizne žičanim korbačem
po bijelom licu.

Ivan se zaleti, brzo, okretno, i dignuvši visoko nogu, petom udari
ustašu u slabine. Mršavi se prevrne, udari glavom o zid i složi na pod
kao komad krpe.

— Mačak se oduševljeno nasmije:

— Ha ha ha . . . to je bio motiv . . . aaha ha ha . . . ti boga . . .

Ivanu:

— Druga točka, a! . . . ha ha . . .

A Ivan je ipak bio zadovoljan tim nesvjesnim činom.

Mršavi se uz pomoć agenta dizao. Oči mu iskočile i lice pobjedilo
kao u lešine. Gledao je izbuljenim očima Ivana, mutno kao da ne može
da shvati kakva je to slika. Vadi nož i pijano se sprema na skok.

— Ostavi! — gurne ga zapovjedno natrag Zbijeni. — Ne nagli. —
Zaštićuje svoj plijen. Ivanu stegne ruke lancem ne leđa, gurne ga k zidu
i lanac zakvači za neku kuku.

— Tako, sad ćeš imati bolju panoramu. —

Onda žustro uhvati nju i dovuče do stola sa instrumentima. Kret-
nje su mu bile nabijene uzdržane snage.

Svi živahnu, pokrenu se kao psi na hranu.

Ivan protrne. Gledao je sitno, lomno tijelo. Prenese tu krhkost
na se, i jeza poraste u njemu.

A drugovi su sad splotna masa na velikom trgu, snažni vratovi,
uvjerenje mirne oči gledaju, gore, u njih dvoje, na visoki balkon velike
zgrade.

— Drugovi. Drugovi. — ponavljao je, i činilo mu se da izgovara
neizmjerljivo značajan i dug govor mnoštvu živih i mrtvih koji ih gledaju
gore na visini. A ona je i među njima.

— Svlači je, majku joj krvavu! — vikao je netko.

Uzavreli su oko nje ljuti psi i trgali joj odjeću.

Ivan je vidio da su joj se raširile zjenice do rubova šarenice i oči
joj više nisu sinje nego crne, i pobjedila je još jače, kao kamen. A
crveno-modra pruga od od uha do brade isticala se, krvava pijavica.
Pokušavala je da zadrži neke komade odjeće. To ih razbijesni. Strgnu
joj sve i razbacaju na daleko. A maleno tijelo, vitko i obličasto, zabijeli

se — mramorni kip.

Začas zastanu oni, kao da bi se zamislili.

Mršavi korakne k njoj, gleda napeto i mrmolji usnama:

— Govori! — vikne, i ne čekajući odgovora, sa nasladom ljuto ošine žičanim korbačem po njoj, i povuče.

Na uskim bijelim leđima iz crvene pruge procure kaplje, poteku dolje lagano, lagano.

Ivan pokuša da se otrgne. Trzao je cijelim tijelom, uzalud. Zapjenio se.

U taj čas se ona uspravila, stisnula zube i oštro gledala preda se. I oči su joj opet postale sinje kao duboko more.

Zbijeni je pogleda. Shvati. Žurno pođe k velikom stolu i dohvati kliješta

— Jesi li bila na sastanku ili ne? — kaže žurno, tiho, kao liječnik da pregledava bolesnicu.

Ne dobije odgovora.

Zgrabi joj ruku i počne kliještima istezati nokat.

— Govori! . . .

Ona je jednako u zanosu držala glavu visoko. Nije htjela da vidi tako nisko, do tih ljudi. Tko zna što gleda u tamnom okviru prozora, što joj je kroz grč boli ozarilo lice mirnim lijepim posmjehom.

Zbijeni je stao oštrim zamasa udarati uskim čekićem po bedrima, a Mršavi u isto vrijeme korbačem u dužim pravilnim razmacima po leđima.

— Govori. Govori.

Ivan zatvori oči. Čuo je samo kako se razgarala strast mučenja. Razabirao je cijelim bićem sve pojedinosti: Kad su je udarali vodo-vodnim cijevima, kliještima otkidali prste, u usta utiskivali drvenu loptu. Na čas je otvorio oči, kad se čuo Mačkov glas:

— Cjepanicu, cjepanicu sad — govorio je Mačak i nosto pred sobom tu cjepanicu, a lice mu se napreglo, usta malo otvorila — i neprestano razdragano govori: — Cjepanicu, cjepanicu . . . ha ha ha . . .

Ivan opet zatvori oči.

U mozak mu se zabo njezin krik. Onda je osjetio pritisak u čita-voj glavi, u srcu, svijest mu se počela premetati kao kutija sa tvrdim oštrljastim kockama koje lupaju po drvenim stijenama, a pojedinosti sve oštrije kljuju lubanju: Zbijeni je pokazivao da joj može rukama slo-miti nogu. Prasak kao u zelene grane. I dugo kuhanje ruke u loncu. I kad su joj čekićem odbili donju čeljust. I kad je Zbijeni na koncu u bijesu uzeo stolicu i mlatio po njoj. I kad su je svu skrhanu bacili kroz prozor — čuo je tupi udarac o pločnik.

Pa dahtanje u tišini.

Ivan je stajao izvaljenih očiju. Potpuno prazne svijesti. Ništa nije vidio ni čuo. Onda polako polako počne stresati drvenom kutijom. Potresa mozgom, i zvekeću kocke, i odvoje se sasvim obične misli: Osjeti mržnju. I gotovo je zaplakao. Da stare taj smet. Ali mu se to učini nez-izmerno malo. Kazna je smiješno sitna riječ. U mračnom okviru prozora on je vidio treperavo svijetlo. Zatitraju tako drage slika. Shvati da je to jedina moguća odmazda. To da ih smanji u gad.

— Drugovi . . .

A onda se spremi na put.

Sada sve isključí, i kao jedinu dužnost postavi preda se smrt. U bijesu je uspravljao onu klimavu lutku i tražio joj oči, da pogleda u njih. A vidio je Nju, svuda drugove, gorde borce nad ovim stjenicama ljudskim. I svijetlo, sve je svijetlo među drugovima, a smrt je preslaba da ga istrgne iz toga svijeta.

I mučenje nije osjećao. Činilo mu se da ga čupaju neki štakori i jedno se natežu s njim, malene, nemoćne zvijeri, i ne mogu da mu nanesu bol.

Vjekoslav Kaleb

MLADI RATNIK

Ležim u travi i gledam čuke iz borbe . . .

Drugovi puške čiste,
djevojčice tiho pjeva:

»Ja sam, dragi, ja sam tvoja mila . . .«

Kosovko,
na grudima sunce me peče,
na poljupce sjeća me tvoje
i bolno se trzam u nemiru tome.

Čežnje su ptice bez krila . . .

Jučer je borba bila
i sada u meni cvate:
za kamenjem ratnici šute,
nemir u prstima raste —
ide kolona . . . ide.
Vranac pod časnikom igra
i pred preprekom preza.

— Paliiii!

— Mladene,
fijuka se ne plaši,
ti imaš četrnaest ljeta!
Ha, ha, ha,
a tvoja je ruka nježna! . . .
Gle!

koliko ušća imadu naše puščane rijeke:
pali su skoti na cestu,
sruši ih smijeh mitraljeza.

— Jooj . . .

— Evo ti zavoj, družice,
zaustavi krv iz smrskanog gležnja.

Muk — krvavo lice.
Iz rane na čelu
po sivom šinjelu veze se gorući mak.
Vršljaju metci po granju . . .
U sjenu ljeskovog grma
tijelo se srušilo teško
i sunčev zrak je na vrhu obrve stao.

— Mladene,
ranjeni kurjak budi,

drug nam je pao,
a mrtva puška kraj njega leži.

Oh, da imam četiri ruke,
stotinu ruku,
oživio bih sve mrtve puške
da siju čelik u krvničke grudi.

— Juriiiš!

Raspalite, drugovi moji,
da plave rijeke rumene budu:
ja nosim mržnju silnu ko plamen,
gdje ne mogu puškom,
šakom ću tući!

Sručili smo se prezira puni
da grkljane zdrobimo rukom:
tu nožem u trbuh zasjekoh snažno:
prsti se šire,
 bjeločnice rastu,
 krv ivančice prska
 i moja . . . žrtva . . . leži.

Neka se muči!
Smučena gomila bježi,
a metak dostiže leđa.

Vraćam se umoran stazom . . .

Sunce popodneвно peče,
treperi topolin list.
Na kamenju srušene kuće
pucketa šiblje u ognju
i gusti dim probija dječje uvojke smeđe.
Iz vučije
klokoće voda u glinen lončić.

— Vruć si, nemoj da piješ —
ruku mi starica gladi.

Promičem zelenim poljem:
klasaju pšenice i cvrčkovi
i novo sjeme zri kraj zgarišta bajta.

— Što radi sada moja starica mati
i draga u brigadi? . . .

I misli su pale ko latice cvijeća:
drugovi puške čiste,
djevojče tužno pjeva:
»Ja sam, dragi, ja sam tvoja mila,
ja sam tebi jastuk načinila . . .«

A moja duša je bolna:
drug nam je pao.
Ne može sa mnom nitko da plače,
ni jad ne kazujem nikom,
a ti si daleko.
Vikni u vjetar i pozdrav mi šalji,
u zagrljaju plako bih tvome.

Čežnje su ptice bez krila . . .

Kosovko,
na poljupce sjećam se tvoje.
Ah, raspleti kose na vjetru
da prameni plavi ko zastava vijore:
napusti vjetar da miluje dojke,
moje su ruke u rovu,
na otponcu puške —
topli će vjetar zamijeniti dlanove moje.

Đuka Kosak

SLAVUJ

Na fronti pod Odesom radio je odred mornara-izvidnika. Noću su se probijali u pozadinu Rumunja, pužući potrbuške kroz minska polja, ulazeći do prsiju u vodu jesenjeg rječnog ušća, zalazeći na camcu daleko za liniju fronte. Skidali su straže udarcem bajoneta ili bodeža, obasipali granatama kolibe sa štabovima, sjedili pod paljbom svojih vlastitih baterija, korigirajući vatru — nedostižni, smioni, brzi — »crni davoli«, »crni komesari«, kako su ih s užasom nazivali Rumunji.

Među njima je bio električar s minonosca »Frunze«, lijep i stasit mornar s ponosnim brčićima, koga su zbog tih brčića i zbog toga što je volio konjaničke hlače, prozvali »husarom«. Jahaće hlače, pješačke gimnastičke bluze i pješačke kape tražila je potreba: nije baš zgodno puzati po močvarama u širokim mornarskim hlačama i mornaričkim cipelama. Izvidnici su odbacili mornarsku uniformu, ali se »morska duša« — prugasta majica — kao sveta čuvala na tijelu te se modrila pod vratom kao neosporan dokaz pripadanja mornarici, a na kapi pod zvjezdicom ponosno je svjetlucalo sidarce.

Jednog vrućeg, prašnjavog dana išla su šestorica izvidnika kroz Odesu iz kupališta. Bili su neizdržljivo žedni. Ali u gradu su bili žedni svi i pred tezgama su se sakupljali redovi. Mornari s uzdahom produ tri tezege pogledajući na sat. Stati u red nisu imali vremena. Iznenada im se pruži zgoda: nebom se pronese karakteristični, zujeći jauk mine. To je bilo na kraju grada, kamo su se mine kadikad zalijetale, i njihov zvuk — odvratan, plačan, otegnut — bio je dobro poznat građanima Odese. Red se raspao, a ljudi potrčali pod zaštitu kamenih kućnih zidova.

Ali mina nije eksplodirala. Ona je zatulila svoju ružnu pjesmu i bez traga nestala. A pred slobodnom tezgom odakle prodavač, na vikao na sve, nije bio ni otišao, stajao je već »husar« i s nasladom pijuckao sodnu vodu pozivajući mornare.

Pokazalo se da je »husar« bio nadaren neobičnom sposobnošću oponašanja zvukova. S njegovih rumenih, punih usana letjeli su sasvim neočekivani zvukovi: zvižduk topovskog zrna, kvocanje kokoši, škripa pile, jauk mine, biglisanje slavuja, pištanje granate, lajanje pseta, udaljeni tutanj aviona. I te sposobnosti, tek što su se otkrile, bile su smjesta iskorištene u poslu.

»Husara« su proglasili »admiralskim signalistom«, razradili cio kodeks i odnijeli ga na potvrdu komandiru. Kvocanje kokoši označavalo je da je kod kolibe opažena straža, gakanje patke — da su straže dvije. Mitraljenzac maskiran u grmlju izazivao je turobno zviždanje kosa. Zbornomjesto, noću poslije napada na Rumunje, određivalo se drugim pjevanjem, slavuja, koji je sa zanosom umjetnika samozaboravno biglisao u grmlju ili u čamcu.

Navečer, kad su se mornari odmarali poslije opasnog prepada, »husar« je priređivao u kolibi koncert. Mornari su ležali na balama sijena, a on je, zabacivši ruke za glavu, fućkao.

U tamnoj kolibi, gdje je svježe i tanko mirisalo sijenom, on je fućkao čisto i snažno, a njegovo vjerno i prozračno fućkanje, koje je pratio mukli, neprekidni tutanj naših i neprijateljskih topova i eksplozija (stalna simfonija oslobođene Odese), zvučalo je kao san o mirnom, spokojnom životu, o blistavom svijetlu na ulicama i u dvoranama, o bijelim, svečanim odijelima i čistim rukama, o zaboravljenom, izgubljenom spokojstvu, udobnosti i životu. Mornari su slušali šuteći, a kad je zamirao posljednji zvuk, koji se tanjio i prelazio u ugodnu, divnu tišinu, gigant-komodor, uz muklo huktanje koje se katkad čuje u moćnom dimnjaku bojnog broda, potiho je mumljao:

— Daj još . . . Dobro fućkaš.

I mornari su ležali na sijenu i mislili o ratu, sudbini i pobjedi i o tom kako će još biti — sigurno biti — života s istom takvom tišinom i sanjarskom pjesmom. A topovi za zidovima kolibe izbacivali su metal i mrvili one što su se zarinuli u naš mirni život.

U narednom pohodu u rumunjsku pozadinu »husar« je ostao u čamcu, u trstiku, da čuva to jedino sredstvo povratka k svojim i, kao obično, da bude »admiralski signalist«. U noći su mornari napravili posla u pozadini, skinuli dva mitraljeza, digli u zrak kolibu s rumunjskim štabom i oko šest izjutra vraćali se k čamcu. Prikradajući se, oni su se približavali trstiku. Jednoga su nosili na rukama — ranio ga eksplozivni metak u bedro, dvojice drugova nije bilo na broju. U trstiku su svi prilegli da se odmore i stali osluškiivati noć da bi odredili gdje se nalazi čamac.

U noći je pjevao slavuj. On je biglisao i fućkao, ali su mu preljevi bili umorni i pjevanje isprekidano. Kadikad bi zamuknuo. Zatim se pjevanje obnavljalo, ali su takva tuga i nemir bili u njemu, da su mornari ostavili teško tijelo ranjenika sa jednim stražarom i pojurili na fućkanje slavuja.

»Husar« je ležao u čamcu nauznak. U tami se nije vidjelo njegovo lice, ali su mu prsi bile ogrezle u krvi. Automat mu se valjao po dnu, svi su koluti bili prazni. U trstiku su mornari naišli na leševe Rumunja. Očevidno, oni su danju otkrili čamac, i tu se povela neravna borba.

»Husar« nije prepoznavao drugarske glasove. Ležao je na ledima i hripio teško i naporno. Zatim je sabrao snage, i tanki zvižduk poletio je ispod njegovih brčića između neposlušnih usana koje su hladnjele. Ne videći, ne saznavajući da su se oni kojima je morao dati spasonosni signal već vrati k čamcu, on je nastavio fućkati. Fućkao je čak i onda kad su svi sjeli u čamac i, oprezno spustivši vesla, pošli po tihom, tamnom moru.

I slavuj — ptica grmlja i drveća — pjevao je i biglisao nad morem. U čamcu su šutjeli, i samo kadikad šumno i dugo uzdahnuo bi golemi komodor, koji je ležao pored »husara«.

»Husar« je i dalje fućkao zamirući, odmarajući se, teško utežući zrak. On je i dalje fućkao, a nebo se nad morem stalo rumenjeti, i bigliisanje slavuja prešlo je u melodiju.

Rastrgana, osakaćena, kao i njegovo tijelo, ona se trzala nad morem koje je bivalo sve svjetlije, a mornari, osluškujući je, veslali su srdito i brzo.

Preveo M. K-r

Leonid Soboljev

BUNJA

Bunja je gradnja nalik srcu zvona,
bez klatna, sknita u pletivu stijenja,
bunja je kuća brige i bdijenja
nad trudom pređa, i krilo zaklona.

Udahnuv život kletve i krčenja,
bunja se izvi, sljepa od iskona.
O, tko bi reko da će biti ona
skrovište naše pod bičem gonjenja.

Bunja je zvono s mrežom i paukom,
klatno je kukac što naviješta zvukom
stravu u nama od groznice žute.

Bunja je vlaga, iščašene kosti,
cijepanje križa i okus žalosti:
bunja je vječnost najernje minute.

Vladimir Popović.

Bunja je kolbica ugrađena u gomilu kamenja.

GOVORENJE MIKULE TRUDNEGA SVARHU ŠKOJIH

(odlomak)

XIII.

Karvoplazine će se vajat kako rike uzbucone,
zli će vitri od nevere,
triski, gromi, garbinade,
sve zamantat, sve progruhot i izmišat,
sve uzbunit i uzbucat.
Da se čudu i štipiju
kad mi smirni podivjamo, kad mi meki indurimo,
rešpetozi zajunimo.
Svi zajedno — karvopijce,
svi zajedno pijavice,
pase, žbire, škarambeže, vražje zviri, mujteguze,
vukodlake, rufijane.
Zatrest će se griže, doci
i narest će kako plime presecjuni priko zemoj,
rebumbat će ratí, vale,
oldavat će barda, poja.

Ča ti boji, oni gori —
— nisu dnevi za lužingat, ni odgadjat.
Rasparšit ih i razlatit
ko gudeje izvar smokve —
— u štajuni.
Jer ča kašnje bit će jačje
i za unču bit će lakat, za libricu vela mira.

XV.

Judi smirni, pobunjeni,
judi čudni, nepoznati, judi isti i domaći,
vaše bune i nemiri, vaši garči i stenjanja,
vaša teška lužinganja,
(tenjci, more i macići ča tancodu na komoštrih
stare i ducu strašinaju).

Nova mladost usmirena,
nova mladost puna skonsih cića svitla ča pronišo,
s njom dohodu novi škoji,
boji čišći i svitliji.
I ne plačen mladost našu
pri vrimenta razvučenu,
o, Mikule i Matiji, o, Stiponi i Antići,
kako plače udovica svog jedinca pokošena,
kako majka martvo tilo
ča ga žeru morske ribe, ol gravoni nasrid poja.
Dokli vrije kapja karvi,
dokli tuče isto sarce,
dokli nosu slabe noge
i zinice rastvorene pogledodu niza škoje
nosim radost,
nosim svitlost
baren njima da je boje . . .

Ništo lize niza škina,
kako guja hladi tilo,
al u sarcu mala iskra obećaje veli plamik.

1941

Marin Franičević

MOTIKA

Što to zna gde si i gda si postala?
To nišče ne zna i nigda ne bu znati.
Al v rukami, zna se, si nami ostala
i kaj si ve mogla neg samo kopati.

Si stranjskem delala, kaj mora tak biti.
Tujeg grunta gruda ščrbe ti je dala.
Človek se je s tebom ve moral potiti,
kopala si drugom, sprem to nesi znala.

V rabotanju trdem ščrba ti nestala,
ar trdina tuja vezda brus je bila.
Kak i misel naša ve si oštra stala,
al su naša tela k zemlici se zvila.

Falačec življenja, motika v rukami,
rabota, rabota i ščera i danas.
Gda skradnja je vura vre došla i k nami,
prvič si motika zakopala za nas.

Ve ti si ostala i pot naš po tebi,
pri tvoji ručici je drugima stati:
bliščiš se krvavo, veseliš se v sebi,
ar odsad bu tebi na našem kopati.

Nikola Pavić

Što to zna — tko zna; nišče — nitko; ve, vezda — sada; falačec — komadić;
skradnja — posljednja; prvič — prvi put.

PUT NAŠE KNJIŽEVNOSTI

Kad jedno djelo iziđe iz radionice umjetnika, što će ovi sokovi, izažeti iz jednoga životnoga intenziteta, ako ono ostane pjesnikovim razgovorom sa sobom, ako bude ispovijest koja se probija između ravnodušnih slušača, ako ostane samo neželjenom upadicom usred utvrđenoga reda stvari?

Ustalasa li jedno književno djelo ono doba u kome se javilo, kad ga savremenici posvoje, kad im postane zastavom, ono nije samo vjerna kronika istina toga doba, nego je i sretno nađen izraz općem stanju kome je nedostajalo ovo svjedočanstvo riječi.

Kako može da postane književnik glasna riječ za tolika usta, za tolike zatvorene naravi, za toliko mnoštvo raznorodnih psihologija, ako nije njegov život umnogostručen, ako dah njegov za utiske nije toliko dosežan, da ih srče kao zrak na planinama, ako ne može da postane vulkanski otvor podzemnim tutnjavama.

Sve to može biti književnik, ako ima znatnih stvaralačkih moći, ali su stvaralačke moći samo mogućnosti koje mogu i da izvjetre ili da se zamute, ako stvaralac nema onoga oružja, koje ništi korov dvoumica, neodgovornosti, ako nema hrabrosti da prodire kroz tamu, da iznosi viđeno i da mu daje ocjenu.

Dva su značajna djela iz ranije naše književnosti od prije stotinu godina koja su prethodila današnjem ustanku i koja imaju srodnosti s današnjim zbivanjem: Mažuranićeva »Smrt Smail-age Čengića« i Njegošev »Gorski vijenac«.

Bilo je neknjiževnih ljudi koji su znali naizust »Gorski vijenac« kao kakav vademecum, kao opomenu da mutež ne kuži zrak, da naš prostor treba čistiti od izroda. Ova su djela činila više od ondašnjih političkih tirada i kad su bila već anahronizam. Ali, u naravi je prave umjetnosti da ona svoj uticajni domašaj obnavlja, da ona ne jednom nađe »svoje vrijeme«. I u čemu je veličina epskoga u karakteru jednoga naroda i njegova književnog djela, nego u onom potiskivanju ličnoga jada da bi se zavio teškim plaštem opće nesreće i u njoj našao svoju ličnu utjehu ili novi životni poriv za akciju, za izmjenu nametnutoga stanja. To je ono umnogostručavanje ličnosti po kome se bespomoćnost roba preobražava i izrasta u tešku ruku diva. To je ono epsko doba kad se izravnavaju svi veliki i mali računi, jer je pala cijena i roditeljskoj kući i ljudskoj glavi i ljudskom trudu, i samo je jedna vrijednost nemjerljiva, nerazmjerenljiva, a to je ljudska sloboda. To je ono doba kad se diže »kuka i motika«, ono stanje vihora što mete sve prolaze, sve prodole. To je ono doba kad osim mača ima još samo jedan način življenja i iživljavanja: to je ono zaklinjanje, mudrovanje, šibanje, agiranje, opijanje, a sve pjesmom koja je naknada za sve ono što je oteto dosadašnjem šturom ljudskom životu. To je ono stanje u kome se konkretna domovina dematerijalizira i s nama putuje, u našoj svijesti postavši sublimna ideja, imperativ, pokretno živo biće. Ta i takva domovina kao živo obećanje, ta vizija sutrašnjice, taj pejzaž koji pred nama putuje kao projekcija našeg unutrašnjeg viđenja, to je ona zemlja obećana koja se ne čeka, nego ka kojoj se ide. Eto, to je ono po čemu su Zmaj (Svetli grobovi), Kranjčević (Mojsije), i Nator (Šikara) unutrašnji glas narodnoga bića, trublja uzbune, lučonoša u tami.

Po ovakvom shvatanju domovina više ne ostaje vječna baština, nego ona postaje zadatak, sadržaj koji treba steći. Domovina stalno preobražava svoje lice i svoju dušu. Vulgarnost rodoljubive poezije sastojala se u tome, što je ova osjećajni kompleks jedne ljudske zajednice svela na jedan konzervativni princip i na jedan banaalan izraz, što je sav onaj teret koji se nazivlje dopadljivom oznakom narodne individualnosti nosila i pod njim stenjala nemajući snage da se na svom putu riješi onih stvari koje su u mirnom stanju statička dekoracija, a u vrijeme pokreta smetnja, jer se iz njih ne može izažeti ni kap pića za dalji napor.

U onom razdoblju poslije prvoga imperijalističkoga rata nemajući ni snage ni znanja da rješava realne ljudske probleme, književnost je pobjegla u metafizičke kosmičke magle. Iako je bila bučna i zaražljiva, tragovi njezini u životu bili su ništavni.

Pa ipak nitko nije tako radikalno raskrstio s tim pubertetskim bunilom kao Antun B. Šimić koji je uveo u našu književnost trpku riječ siromaštva i patničkoga tijela, riječ голу, bez fraze, zabreklu od unutrašnje patnje i optužbe.

Zagrebački ekspresionizam i beogradski nadrealizam poznati su više po svojoj bučnosti nego po svom učinku. Usred ovih modernizama književnost je ove vrste zatečena jednim prepadom mehaniziranoga barbarstva koje je htjelo da dosadašnje stanje okruni sistemom jedne autoritativne čvrste pesnice.

Uzdajući mitos o njemačkome narodu, njemački su književnici pogazili istinu o čovjeku, prihvaćajući klasiranje naroda, oni su deklasirali ljudsku ideju, za volju njemačke prevlasti oni su dopuštali da se ubija ljudsko dostojanstvo, težeći za moći, oni su je omjerali gaženjem slobode.

Ova tendencija klasiranja naroda odrazila se je i u poznatijim i u sitnim perima germanske državne tvorevine u Hrvatskoj. Književnost zadnjih godina u okupiranoj Hrvatskoj okrenula je leđa svoj dosadašnjoj političkoj tradiciji slaveći vašarski germansku organizaciju i latinsku kulturu, iako je sva dosadašnja naša književnost puna optužbe i krvavoga iskustva o njemačkoj organizaciji i o latinskoj kulturi. Upravo sva naša kultura, sva politika, sva umjetnost i književnost, gotovo su se gušili od te tematike i nisu mogli da susižu problematiku evropske kulture, jer su ti moćni zaštitnici, ugledi, predvoditelji kočili ekonomski i društveni razvitak ostavljajući nas na razini kolonijalnoga područja. Ni naš realizam nije mogao da u svoj širini zahvati sve probleme koji su nas tištali, pa je uz malo izuzetaka davao naše ljude i krajeve kao idealiziranu žrtvu tuđeg nasilja, korupcije, izopačenosti, nemajući vida za naše poroke, za našu kratkovidnost, za našu nerazvijenost. Pa ako su poneki mogli i da postavljaju probleme, nisu ih obično znali da rješavaju. Taj se realizam najčešće razlio u žaljenju nad samim sobom nemajući dovoljno snage da bude kritičan zbog premalog otpora protiv pritisaka izvana. I starčevićanski realizam, začet u jakobinstvu, sklanjao se je ponajčešće u historizam.

Odatle nesavremenost naše književnosti za evropska mjerila.

Zbog te tijesne povezanosti s političkim osnovama naših susjeda nije mogla književnost da se izivi svojim punim izrazom. Kad god osjetimo onu uzbudljivost naše romantike, onu tužnost realizma, onu dinamiku uoči prvoga imperijalističkoga rata, uvijek će pred nama iskrsnuti pritisak habsburške Austrije, mletačke sinjorije, fašističke Italije. Šta će ostati od hrvatske književnosti, ako joj izuzmete njemačku i talijansku opasnost? Vrlo malo. I to što će ostati, to su vrlo blijedi odbljesci evropskoga modernizma koji je postao zabavom maloga broja ljudi i maloga broja časova.

Dok je Beograd poslije prvoga rata bio još pod utiskom pobjede, u Zagrebu je već pod kraj toga rata književnost tražila nove puteve. No ona je bila odraz njemačkoga ekspresionizma. Ona je na poeziju pasatizma i raspoloženja odgovorila dinamikom koju nameće industrija grada i uznemireno srce. Zagrebački se je ekspresionizam konačno sveo na »izraz«, jer su tu fazu prolazili i napredni književnici i katolici. Opoziciju prema umjetnosti detalja i časa ekspresionizam je pokušavao da izrazi formuliranjem nazora na svijet i na tome se slomio: jedni su rješavajući sav kompleks umjetnosti u odnosu prema stvarnosti svijeta našli odgovor u materijalizmu koji nije mogao da se zaustavi na površini te stvarnosti, nego je tražio korijen pojavama i taj ga je put nužno odveo u dijalektički materijalizam. Kao što se je onaj drugi odvojak putem idealizma okrenuo metafiziци, natčulnom osjećanju povezanosti čovjeka i smisla koji proizlazi iz neke date vječnosti — otišao, dakle u katolicizam, — tako su napredniji našli, da ništa nije vječno nepromjenljivo, nego da je sve mijena, mijena materije, kojoj smo i mi ljudi sastavni dio, a sva naša kulturna nastojanja njezin odraz. Iz toga su proizišli zaključci i posljedice na književnosti. Katolici su oblikovali poeziju trpnje i čišćenja putem patnje, siromaštva i duhovnoga uboštva, da bi se tako ujedinili s bogom, da bi doživjeli jedinstvo svijeta i punu smirenost izvan koje im nema pro-

blema ni punoga života. Napredniji su obarali t. zv. vječne vrijednosti koje se ne mijenjaju i zbog kojih se i odnosi društveni ne mijenjaju. Nužno je dakle, da je iz ovoga proizišla borbena revolucionarna književnost izvodeći sve odgovore na pitanja koja su se vezala uz umjetnost iz problema ekonomskoga i socijalnoga. Ova je književnost morala biti borbena. Ona nije odricala sebi mogućnost da rješava pitanja zatečenoga poretka društvenoga, ona je to smatrala svojim glavnim zadatkom. Kako je kod nas nacionalno pitanje nadglasavalo sva ostala, to se je jedan dio književnika sklonio u t. zv. poeziji rodne grude koju je nakada Matoš u Barresu popularizirao i ona se sada sva izživljavala u toj povezanosti sa zemljom, i konačno otišla u ruromaniju, u seljakovanje. Beogradska politika prouzročila je da se na čas svi književni pravci podnose pod krovom jedne opće kulturne ustanove kao što je »Matica hrvatska«, ali je tu moralo doći do razilaženja, kao što su se i u evropskom političkom životu razabirale dvije glavne orijentacije. »Matica hrvatska« se je priklonila onoj natražnoj. To će jače diferenciranje unijeti više živosti u raščišćavanju problema koji su sve više razdvajali Evropu na dva fronta. Za vrijeme ekonomske krize koja teče od Amerike do nas i za vojno-fašističke diktature, napredna književnost postaje sve radikalnijom. Dolazi do poplave socijalnih motiva i »socijalna književnost« postaje književnom modom. Potreba postavljanja teorije koja je već imala dosta grude, ujedno je bila i potreba da se proleterska književnost (kako je treba označiti) oslobodi suvišnoga tereta. Taj proces razlučivanja odbacio je pseudosocijalnu književnost bez pravoga stava, suznu i iracionalnu liriku, problematiku mrvica, i postavio u središte razmatranja između ostaloga i problem talenta. Ovim je putem napredna književnost ostala nosiocem jednoga shvatanja koje treba da objasni povezanost fakata iz svih oblasti savremene društvene stvarnosti, za koji je zadatak potreban širok kulturni horizont, naučna dokumentacija, historijska perspektiva i, konačno, pouzdan stvaralački talenat. Sve se lične krize iscrpljuju u predanosti ljudskoj zajednici kojoj treba izmijeniti ekonomsku i socijalnu osnovu, da bi poslije mogla i ličnost da po svršenom zadatku živi punim životom.

Napredna književnost dobiva na širini, zahvata cio narodni život i tako postaje trublja borbene narodne fronte.

Na ovom mjestu treba utvrditi dvije činjenice. Iako se književnost razvija u izmjeni suprotnih gledišta koja se poriču, ipak u toj smjeni postoji kontinuitet. Nazor je povišenim glasom vijao vjetar iznad mrtvih voda predratne Hrvatske i osvjetlio mletačke ostatke u našoj Istri i po primorju. Krleža je ditirampsku uzunu izvlačio iz paganskog usijanja Nazorova. Tako su nastale njegove »Simfonije« i ranije pjesme u kojima je bio bučan i verbalan. Kako je Nazor imao dva izraza, jedan dinamičan, a drugi kontemplativan, to je iz ovoga drugoga izraza izišla Ujevićeva »Kolajna«, koja nas prilično sjeća Nazorove »Nize od koralja«.

Iz ovoga razdoblja izdvojiti ćemo Augusta Cesarca koji je mogao da postigne jedinstvo i određenu liniju shvatanja, da u sebi ostvari jedinstvo čovjeka i djela sa svim posljedicama i bez ostatka. I njegov pohod u Rusiju, i njegovo neposredno unošenje u španjolski rat na liniji narodnoga fronta, i njegovo brižljivo rasvjetljavanje najintimnijih elemenata hrvatske bune što ga je očitvoala dramska kronika »Sin domovine«, odveli su ga u središte savremenog zbivanja. Zato je razumljivo da je sav njegov život jamčio i bio pouzdan svjedok njegove riječi. On je pao kao jedna od prvih žrtava fašizma. Ali se je život Cesarčev odvijao na periferiji, u sjeni, sakriven od svake snobovske radoznalosti. I ova psihološka svojstva mogu da objasne ono što je pred nama. U Cesarca riječ i djelo jesu dva izraza jedne ličnosti jednoga morala, jedne savjesti.

Danas, u okupiranoj Hrvatskoj, stopama modernog barbarstva kao odzvuk odgovaraju pera onih čija se je savjest prodala, i prema toj bijedi još više otkaače veličina uvjerenja, odlučnosti i predanosti kojom su dali borbi i oslobođenju svoj talenat i svoj život heroji nove stvarnosti.

Akcijom fašizma dogodile su se teške historijske činjenice na koje je naš

narod odgovorio ustankom. Ovaj se je ustanak odrazio i u književnosti.

Budući da je književnost odraz stvarnosti, onda je potrebno obnoviti svima jasne konstatacije. Narodni ustanak protiv okupatora prometnuo se je u pokret koji u svoj svojoj širini ne može više da ostane samo otpor prema okupatoru. Jer su se i ljudski odnosi izmjenili, jer se i pradjedovska životna linija mijenja, jer se više nikad ne ćemo »vratiti na staro«. Što će, dakle, činiti književnost da ne ostane u zakašnjenju, da ne bude pritucalo? Iz svih tih t. zv. političkih parola iskri se povremeni odbljesak stvarnosti. Ako one nalaze razumijevanja, ako nalaze primjenu, brzu i odlučnu, onda su one potreba vremena. No ako je naš čovjek izgubio zavičaj, ako mu se zatro trag pradjedovskoj kući, pa i čitavu selu, on s njim gubi i navike koje su proizvod nesamo moralne nego i fizičke atmosfere. Gotovo iskorijenjen, on kao novorođenče stiče svoju novu psihologiju. Nastajanjem nove ekonomske i socijalne stvarnosti nužno izrastaju i nove psihološke dispozicije. Htjeli mi ili ne htjeli ovu izmjenu, ona je tu, i zato nema povratka na staro. Nikada više neće popaljena sela vratiti svoj stari izgled. Prolili mi potoke književnih suza, to će biti uzdisanja koja niti mrtve vraćaju, niti život zaustavljaju. Oblikovat će se unutrašnja stvarnost i u njoj novi vidovi i nove moralne obveze. Hoće li književnost da zatvori oči pred tom logičkom pretpostavkom koja je već danas izašla iz oblasti logičkih kategorija, jer ju je nadomjestila stvarna činjenica.

Sva današnja književnost okupirane Hrvatske živi u zašaranom krugu jedne laži i sklanja se u sjenu bučne ratne tehnike i dotrajava svoje dane nemajući snagu da živi svojim životom, da istražuje svoj put.

A sada da izvršimo pregled književnosti koja raste iz ove borbe, iz narodnog ustanka.

Prisustvo poezije u svim fazama borbe nužna je kao subjektivni odušak koji kanalizira sve neiživljene komplekse životne građe. Na grmljavinu ratnog eksploziva odgovara nadglašavajući ga eksploziv unutrašnje životne dinamike, potrebe za punim izživljavanjem. Za sve ono što nije narod mogao da odmazdi nametnutom ratu, našao je izravnanje pjesmom. Cio narod pjeva i nadglasava ratnu pomamu okupatorovu i u pjesmi izražava, ostvaruje svoju unutrašnju stvarnost. Tako on živi. Ova iscjeliteljska akcija stvaralačkog nagona prosiplje i dosta pušljivog zrnja, daje dosta krčljivih klica, rasklasava dosta jednolične hrane, ali životni organizam radi i u tom procesu vitalnosti zrije i nalazi svoj zreo izraz. I oni bezimni pjesnici, koji neće steći lične slave, past će da bi mogli drugi potpunije živjeti. Oni su neznani borci bez kojih nema pobjeda, bez kojih nema razrješenja. Padajući oni rađaju. To je jedna žrtva.

Pjesnici koji su se očitovali prije ovoga rata ušli su u ovo zbivanje kao borci, kao neposredni učesnici otpora, duhovnog revolta, pa onda po toj istoj liniji javljaju se u plimi borbenoga ritma kao trublja koja ustalasava, koja podržava povišenu temperaturu narodnih masa putem pismene i usmene propagande, nemajući časa da predahne intezivnijom unutrašnjom koncentracijom, potrebom za djela koja ostaju. Oni su druga žrtva, jer su svi njihovi poslovi kratkog vijeka, i oni ih smjenjuju novim akcentima, novim osvjetljenjima, drukčijom građom, preko njih gazi stopa novih uzbuđenja, razloga, novih perspektiva časa.

Ne može se reći da je kvantitet ravan vrsnoći ovoga pjesnikovanja u koje su ušle mase, ali je vrijednost ove činjenice u tome, što je posred najokrutnije stvarnosti koju nam nameće rat postala novom naravi ova opća egzaltacija naroda da stvara, da oblikuje svoju borbu, svoje sadašnje odricanje od punoga života, da traži oblike budućem životu.

Pjesnička građa koja raste kao morska plima nije samo retrospektivan jad pradavne naše narodne melankolije koju je uvjetovalo saznanje da se ne može izmijeniti strašni red stvari. Ona ima u sebi toliko obećanja, da naš pogled ne ostaje prikovan na bolnoj prošlosti koju smo toliko voljeli, da smo uživali u svom bolu, blagoslivljali stradanja i davali im estetsku formu. Već prvih dana ustanka isklijaše stihovi.

Oj narode Like i Korduna,
došlo vrijeme da se diže buna.

Kao buna na dahije, ona nije samo odgovor, odmazda za sječu nego i ustanak za novu slobodu, za novi red.

Prije svega ličnosti koje najaktivnije u ovome zbivanju učestvuju nisu mijenjale svoju glavnu liniju, koja ih je i odvela preko granice dosadašnje stvarnosti, ne donose nam iznenađenja, bar ne velika, posvjedočujući da sve ovo što se sada događa nije ništa drugo nego nužda koja je proizašla iz dosadašnjeg reda stvari. Oni ne poriču sebe i kad doživljuju nova otkrića.

Vladimir Nazor poslije druge godine partizanstvovanja nije ništa drugo nego riječ pretvorena u djelo. On je živ dokaz kako je književnost jedan odnos prema stvarnosti, a nipošto mimo stvarnosti. No on je svoj odnos prema stvarnosti odredio prema svojim osnovnim komponentama po dubokom osjećanju prirode koja nije statička scenerija nego neprekidno bivanje po borbi suprotnosti koja je uslov toga zbivanja, i po onom nepresušenom nastajanju koje stalnim pomlađivanjem okreće svu svoju idejnu moć prema budućnosti kao izvoru novih zadataka i novoga preporadanja. Njegova je konstitucija u svim svojim konzekvencijama stvaralačke: i u gledanju na društveno zbivanje koje ne može da se zaustavi u svome razvijanju, i u pozivu stvaralaca da svoj stvaralački potencijal očituje u sudjelovanju i u svojoj premoći da bude uvijek izgled jedne više stvarnosti kao esencijalne jezgre iznad datog, površinskog, vulgarnog realizma. Nazor je ovom vremenu predhodio: lišio se je mitosa, patetičnosti, dekora i mogao je tako vidjeti bespuće i rasulo modernizma, mogao je da vremenu dobaci neljubeznu istinu u lice, da roblju dokaže odsustvo bune, da životnoj rijeci ne gleda svršetak u razlivenoj baruštini, i kad je došlo vrijeme ustanku, on je samo kroza nj produžio svoj put. Postavši najviše predstavničko lice oslobođene Hrvatske, on je dokazao da su umjetnost i nova stvarnost verificirale jedna drugu, da se one nadopunjuju i isprepleću kao uzrok i posljedica. U svim svojim mijenama koje su nužne kao oscilacija između biti i moći, kao životna plima i oseka, kao smrt i život koji su samo dva vida stvarnosti, dva pola kretanja, on je tražio luku smirenja, što znači svoj konačni izraz, ali nikad nije vjerovao da će je naći, da će se odmoriti od traženja, od nepresušne žeđe, od neiscrpne radoznalosti. On je i danas putnik, ali nije prolaznik. Jer pod breme ovog strašnoga zbivanja podmeće svoja pjesnička leđa i njegov dnevnik koji je upijao sva svijetla i tame iza tudinskih ofenziva, stapa u jedno kroniku posmatrača i viziju borca.

Njegovi stihovi iz ovoga vremena koje je omladina sakupila u jedan svezak (Pjesme partizanke) pokazuju kako je sve glavne akcente borbe vidio i doživio: kako dramatska šutnja bosanskih planina vidi sa svojih visina otvorene daleke horizonte budućnosti i da san u njihovoj sjeni donosi antejski priliv snaga. Kako je iznad zaglušne buke moderne ratne tehnike jača neustrašiva i prkosna pjesma živih ljudi i ljudskog srca koje se buni i koje vjeruje; kako vodu ne može zaustaviti nijedna opasnost, nijedna sumnja, nijedno varljivo obećanje, ako s njime ide stihija narođna, ako je on njezin izraz.

Kad bolest kida njegove kasne godine, on daje svoju ispovijest i svoj portret: Ne bojim se. U svom sam ja životu pretrpio i žešće požare... Bio sam gušter salamandar: u vatri življah, od ognja se hranih: i moj je jezik bio od plamena. Svijet jedan čitavi mogao sam njime užgati... Sad, ja hoću negdašnji svoj oganj i negdašnji svoj jezik, jer dođe vrijeme da se vatra baci na mnoge trule panjeve, na mnogo smeće smrdljivo.

Poezija nije sklonište, ona je poziv, ona je put po vijavici. On iz vrele grade, or još iz žitke mase oblikuje zajedno s narodom oblike skore stvarnosti koja nastaje.

Ostavivši davno hladne vrhove, on u vrtlogu neodležanih podataka ispisuje kroniku kojoj nije u historiji primjera, da bi poslije ovoga rata — koji je svijet podijelio u dvije ratne strane, i u kome kao u trojanskoj ratu svi bogovi sudjeluju —

mogao završiti kao Homer epopeju jednoga odsudnoga vremena koje sve mijenja.

U ovom nepoštednom kretanju, kad se piše na koljenu, kad se trenutne slike spasavaju od zaborava, nema vremena za epske širenc. Zato je njegov izraz škrt, bez retorike, bez metafore, bez ornamenta, posve uprošten, da bi mogao sišavši s njegova pera odmah postati glasnom riječi masa.

Činjenica da je Nazor ušao u ovu strašnu borbu za koju treba mnogo moralne snage i zratne gibljivosti duha i tijela, kazuje nam, da je ova borba inspiracija i za one koji su rekli sve što je potrebno da za obična mjerila bude konačna i završna riječ.

Zaključujući ovaj osvrt na našu književnu radnju, mi ćemo lako razabrati da je u pokretu dosta književnih imena, ali da su najznatniji ipak pali: August Cesarec, Ivan Goran Kovačić, Hasan Kikić, Grgur Karlovčanin, i Mihovil Pavlek Miškina.

Oni koji u borbi učestvuju zauzeti su prerasnim zadacima koji ih iscrpljuju, a za književni rad su ostali nepovezani. U koliko su književnici što dali, ta se je radnja podredila s uvjerenjem i punom pripravnosću propagandi kakvu ova faza borbe traži.

Književni rad, koliko ga je bilo, nastajao je usred ratnih pohoda, oslobođeno područje bilo je pokretno ratište na kome se ne da povući granica između pozadine i fronte, u kome nema zatišja ni skloništa za intenzivniji kulturni posao.

Ustalasanim masama koje su žedne oblikovanoga izraza u ovoj borbi u kojoj i sami učestvuju, teško je naći punu formu, izrađenu formulaciju, jer su sva stvaralačka nastojanja rasuta po brojnim novinama i listovima koji zbog izvanrednih prilika, slabih veza ne dopiru daleko i zakašnjaju mnogo, povjereni pješačkom hođu ili, često, zemunicama.

Sada smo u prilici da se ova književnost, neorganizovana, nepovezana, usmjerena na što neposredniji uticaj, kvalitativno uzdigne, produbljenošću intenzivira, da nadživi akcente jednoga časa, da postavi smjernice novom književnom razdoblju, da izradi književni izraz jednome shvatanju koje proizlazi iz ove stvarnosti.

Ovo je doba najznačajnije ne samo u historiji ove zemlje, nego i u historiji cijele Evrope. Ono nužno mora da se odrazi svojom presudnošću i na književnost.

Književnosti je zadaća da uhvati ove još vrele podatke koji se puše i koji se ne mogu izolirati iz savremenoga kompleksa. Kad ih uhvati pronicljivom kronikom, impresivnom slikom, uprošćenim scenarijem, psihološkim opažanjima koja su vjerodostojna, bez ustajalih plićina i bez mutnih mistifikacija, ona će i ostati vjerodostojnim dokumentom vremena u kome je čovjek bio razapet između dva pola: između najsirovijih iskaza zvijeri koja je još obilazila daleke rubove svijesti i onoga usijanja moralne sile jednoga uvjerenja da se daje sve i bez ostatka: sva baština prošlosti, sav životni inventar i sve ono što je na dohvat ljudskoj volji i ljudskoj želji.

Književnici će morati da dožive ovaj poziv vremena kao što je on bio životni sadržaj cnima koji su već pali i cnima koji su u kom bilo obliku ušli u borbu.

Danas, sva skloništa u zavjetrini nisu ništa drugo nego mimikrija jedne izdaje.

Nikada nije bila tako očigledna istina, da su stvaralac i njegovo djelo jedno. Nikada nije život davao toliko građe i od tolikoga značenja kao danas. Nikada čovjek nije bio toliko otkinut od redovnoga načina čivota, od ukorijenjenoga načina mišljenja, nikad njegovi putevi umovanja nisu bili tako daleki, nikada raspon osjećajne ljestvice nije bio tako opsežan.

Kad mati može da govori nad grobom svoga sina, kad se otac pobijene djece promeće iz osvetnika u propovjednika u sredini njihova ubojice, kad beskućnici ostavljaju zgarišta i pradjedovska ognjišta s jednim čudnim osmjehom koji zrači iz

njihove duše i iz njihovih očiju: mi ćemo graditi novi život — onda je to nova stvarnost koje će sadržaji naći svoj izraz.

Izraz književnosti koja izrasta iz ove nove stvarnosti može da bude samo takav, da se u njemu mogu ogledati nosioci te stvarnosti. A to su široke mase, kojih je borba očitovala i svoje stvaralačke karakteristike. Novi sadržaji su podaci i otkrića koja govore o zakonitosti svakog pa i ovog zbivanja. Oni se otvaraju stvaraočevu vidu, i unoseći se pisac u ovo kretanje svojim će aktivizmom pokazati da je i on živ prilog ovome kretanju. Naravno da će zadaci koji književnost čekaju, biti sve složeniji, i da će i izraz književni biti složeniji, ali pored svega toga jasan i pregledan. Književnost naše borbe izrazila se ponajviše u stihu i u dramskom obliku propagandnoga karaktera, ali će nekoliko pjesama ostati ne samo kao dokumenat vremena nego i kao znatna književna vrednota.

Epski izraz znatne širine još nije postignut. Ovo doba čeka izradeniju prozu. Događaji treba da odleže da bismo dobili epopeju one širine i dubine koja je za njih potrebna. Bogatstvo nesvakidašnjih motiva toliko je, da će se u njima ljudska duša moći ogledati i onda kad utrnu strašne posljedice ovoga rata. Ovi nas izgledi ispunjuju vedrinom. Narod koji je u ovoj borbi pokazao i dokazao veličajnost žrtve mora da dađe i velika književna djela.

Petar Lasta

ZNAČENJE NARODNE POPIJEVKE

Upoznavanje naše narodne muzike (narodnog melosa) nije posao koji treba da interesira samo muzičara-stručnjaka za folklor, nego je jedan od najvažnijih faktora za podizanje muzičkog stvaranja, za postavljanje muzičkog stvaranja na zdrave temelje, na koje je postavljana muzička umjetnost u svim historijskim epohama u kojima je djelovala pozitivno. Muzička se umjetnost razvila iz narodnog melosa, no pod različitim uslovima razvitka i kretanja, pod različitim utjecajima (drugih umjetničkih grana) koji su svi bili uslovljeni historijskim razvitkom ljudskog društva, muzička umjetnost daleko je nadišla svoj prvi uzor, svoj model — narodnu pjesmu. — No u životnom toku muzičke umjetnosti opažamo jednu — osobito za nas i naše doba — važnu pojavu koja se redovito ponavlja upravo gvozdenom logikom zbivanja. Kada god se počinje jedan društveni sistem kolebati i bližiti svojoj propasti, muzička umjetnost (kao i sve ostale umjetničke grane) gubi kontakt sa narodima masama, sa »zemljom« i kao biljka koju smo iščupali iz zemlje, tužno i siromašno još neko vrijeme vegetira bez svježih zemaljskih sokova. A svako novo doba, svaki veliki društveni prevrat kada formira svoj novi kulturni i umjetnički život, odražava se u muzičkoj umjetnosti na slijedeći način: U novoj, naprednoj epohi muzička se umjetnost vraća zemlji, ona se osvježuje i oživljuje na samom svom izvoru, na narodnoj muzici, ona se oploduje živim elementima narodnog muzičkog stvaranja i postavlja se konačno čvrsto na zemlju na kojoj onda raste obnovljena i svježja, a izvjesne njene iscrpljene i zakržljale grane suše se i otpadaju. Navest ćemo nekoliko očiglednih primjera koji ovo potvrđuju.

Kršćanska crkva u početku srednjeg vijeka, kao napredni i najjači kulturni i politički faktor, organizira i potstiče veoma živ umjetnički život koji se razvija (prema raznim epohama u raznim granama umjetnosti) do neviđenih razmjera. U tom sklopu osobito se opaža golem napredak muzičke umjetnosti u formi, veličini i snazi izražaja. — Kada analiziramo vokalnu muziku onog vremena (gregorijanski koral) nailazimo na konstrukcije melodija čija sličnost sa narodnim melodijama upravo zapanjuje.

Kao slijedeći primjer naka nam posluži t. zv. »husitski koral« (pjesme Husita, sredovječnih boraca za slobodu češkog naroda protiv njemačkih osvajača) koji je formiran na osnovi pučke pjesme. A kompozicije jednog od najvećih muzičara historije J. S. Bacha nadahnute su koralnim melodijama koje nisu ništa drugo, nego u crkvenu muziku povučena pučka pjesma koja je nastala i živjela za vrijeme nje-

mačkog seljačkog rata. Još da napomenem muzička stvaranje najvećeg kompozitora povijesti Ludwiga van Beethovena koji se kao muzičar velike epohe francuske revolucije i pobjeda mladog građanstva nad feudalizmom, u svojim najvažnijim i najdubljim djelima izražavao elementima narodnog muzičkog stvaranja. Analizirajući ovako letimično u najgrubljim crtama muzičko stvaranje kroz historiju, našli bi još mnogo primjera, no zaustaviti ćemo se kod najbližeg i za nas najvažnijeg. Čitavo muzičko stvaranje u bratskoj sovjetskoj zemlji temelji se na narodnoj muzici sovjetskih naroda, polazi od samog izvora, raste na samoj zemlji. Stvaranje i organizacija čitavog muzičkog života počiva na principu: — osnov svakog umjetničkog stvaranja treba tražiti u prirodnom instinktu narodnih masa koje imaju neobično mnogo uslova za umjetničko doživljavanje i stvaranje. Narodne mase su onaj prirodni i instinktivni muzički stvaralac koji stvara spontano i neposredno, a veći talenti koji ujedno moraju pošto po to steći uslove da postanu i umjetnički stručnjaci, postaju oni pravi reprezentanti narodnih osjećanja, želja i težnja izraženih jezikom i sredstvima umjetnosti. Da se svijesno i potpuno dovede organizaciju umjetničkog života do tog stepena da muzičko stvaranje izražava potpuno duh naroda, potrebno je upoznati narodnu muziku ali ne kao jedan sadašnji, savremeni umjetnički fenomen, koji je »interesantan« ili »originalan«. Njen razvoj treba da pratimo od njenih prvih početaka do danas. U najkraćim crtama pokušaćemo da rekonstruiramo početke muzičke umjetnosti i njenog životnog puta do onog stepena na kome se danas nalazi narodna pjesma kod nas u raznim krajevima.

Muzika nastaje u pradavno doba kao umjetnička realizacija jednog doživljaja stvorena pomoću stilizacije zvukova iz prirode. Udarci pri zajedničkom radu, bat koraka, pjev ptica, plač i jauk, radosno uzvikivanje usjećaju se i razvijaju u određene, umjetno proizvedene zvukove, donesene u momentima kada treba pojačati, potencirati neki dojam u izvjesnoj situaciji. Uzmimo upravo spomenuti momenat plača. Svakome tko je i malo zašao u selo, poznato je »naricanje« za mrtvacem. To naricanje nije ništa drugo nego plač i jauk koji se stilizirao i umjetnički razvio u pjesmu naricaljku. Od prastare seljačke naricaljke do sredovječnog koralnog i kasnije klasičnog »Requiema« učinjen je velik korak, ali naricaljka je najstariji umjetnički predak »Requiema«. Isto tako nećemo pogriješiti ako kažemo, da je pljeskanje rukama praotac današnjem kompliciranom sistemu udaračkih instrumenata u modernom orkestru.

No vratimo se narodnoj pjesmi.

Kada se ljudsko društvo razdijelilo na slojeve, na grupe koje su prisvojile vlast i na masu koja je gubila sve više svojih nekadašnjih prava, velike muzičke talente iz narodnih masa preuzimale su vladajuće grupe, da svojim umjetničkim stvaranjem njih slave. Tako su se ti umjetnički talenti i ujedno stručnjaci počeli razvijati i usavršavati svoju umjetnost, udaljujući se od narodnih masa, odnosno primjenjujući elemente narodnog umjetničkog stvaralaštva na svoj način. Nemojmo misliti da je taj postupak bio negativan u umjetničkom pogledu. Dobivši zbog svog povlaštenog položaja izvjesnu slobodu stvaranja, takovi umjetnici mogli su razviti svoj talenat i svoju umjetnost do vrlo velikih razmjera i stvorili su u tom pogledu umjetnička djela od neprocjenjive vrijednosti. Kako je odlika umjetnosti i umjetničkog stvaranja, kao živog organizma, da ne može nazad, nego uvijek napreduje, raste, uzdiže se i razgranjuje kao stablo (ujedno sa izvjesnim greškama i bolestima) tako se i muzička umjetnost koju su njegovali ti veliki talenti i razvijali sve više i više, uvijek iznova hranila i osvježavala novim elementima uzetim sa samog tla, iz narodnih masa. Muzička umjetnost narodnih masa, spontano stvarana kao muzička stilizacija narodnog osjećanja i doživljavanja, nije ostala izvan dohvata ovog višeg razvitka muzičke umjetnosti. Umjetna muzika (svjetovna i crkvena) djeluje na narodnu muziku i narodna muzika poprima nove oblike, pod njenim utjecajem. I taj proces zbiva se neprekidno kroz čitavu historiju umjetnosti na taj način, da umjetna, muzika (uvijek u doba velikih historijskih prekretnica) crpe živi materijal iz narodne pjesme i djeluje i na njen razvoj.

Ako pogledamo uzgred na razvoj naše narodne pjesme vidjet ćemo da postoje u njoj tri glavne faze: 1) netemperirana melodija (najstariji zaostatak melodijskih forma koje se uopće ne mogu zabilježiti današnjim notnim pismom, vrsta, koja u umjetničkoj muzici uopće nema adekvatnog izraza). Te melodije nailazimo po svim krajevima Jugoslavije a osobito u nepristupačnim gorskim krajevima i na otocima Kvarnera. 2) Melodije u »crkvenom načinu« (koje su u izvjesno doba, otprilike u kasnijem srednjem vijeku i poslije, formirane u recipročnom utjecaju savremene crkvene muzike). Te melodije nalazimo gotovo po čitavoj zemlji, a osobito u Međimurju i Makedoniji. 3) Melodije u dur ili mol načinu (koje su obično nastale pod utjecajem crkvene i građanske zapadnoevropske muzike). Njih nalazimo posvuda, ali većinom u blizini gradova. Sve ove tri faze možemo vrlo često naći zastupane na istom području. Ako ih želimo analizirati po starosti, onda ih treba rasporediti uvijek prije navedenim redom. Ovaj momenat vrlo nam je važan zbog toga, što možemo po njemu (poznavajući narodnu pjesmu) pratiti i ustanoviti narodnu melodiju kao živi organizam, koji se razvija, mijenja, pokreće, koji podliježe zakonima prirodnog razvitka, u kojem funkcionira kao živi faktor koji i sam djeluje na svoju okolinu.

Narodnu melodiju smatralo se ukrasom, nakitom ili muzejskim predmetom. Narodna melodija to nije. Ona je živi organizam, živa stanica koja nosi u sebi elementarnu snagu oplodjenja i razvitka kao što je nosi zrno pšenice. Kad narodnu melodiju promatramo, moramo osjetiti u njoj i njenom tekstu sav lanac doživljavanja i asocijacija koji je s njom povezan. Uzmimo n. pr. jednu narodnu svatovsku pjesmu koja se još katkada pjeva u Torupolju. Pojam svadbe, vjenčanja, obično se uzima kao pojam veselja, radosti, objesti — kada se radi o svatovskim pjesmama, plesovima i kolu.

Ova svatovska pjesma jedna je od najtužnijih i najboljih narodnih melodija koje sam ikada čuo. Zašto? - Ono donosi odraz realnog zbivanja koje je povezano sa pojmom svadbe u odnosu prema situaciji mlade djevojke koja se udaje. Odraz realnog zbivanja onog teškog seljačkog života, one seoske životne stvarnosti vremena u kojem je ta melodija nastala i takvom se održala do neposredno prije današnjeg doba - jer se kroz to vrijeme životni uslovi nisu gotovo ništa promijenili. Ova nam pjesma govori o neproživljenoj mladosti na tlaki, o »jus primae noctis«, o mrtvorodenčadi, o bolesnom ili pijanom mužu, o godinama kopanja, batina, gladi i straha, o dugim umiranjima na pljesnivim slamaricama. U toj turopoljskoj svadbenoj pjesmi osjeća se sav onaj užas, koji se sruči na mlado žensko biće baš u onom momentu kad bi trebalo da to stvorenje zapliva kao u bujnoj rijeci u svim radostima života.

Narodnu pjesmu moramo posmatrati u svom njenom kretanju, povezanu sa realnim životom naroda, da tako uđemo u njenu dubinu, u njenu srž i time u dubinu intimnog duhovnog doživljavanja naroda. Ušavši u duhovni život naroda, u njegovo intimno doživljavanje života na umjetničkom području, doživjet ćemo spoznaju potpuno analognu spoznaji, da je današnja politička borba i stvaranje narodne države izraz duhovni narodnih težnja i svijesno postavljanje nekada potsvijesnih zahtijeva za svojim čovječanskim pravima, za svojom slobodom i svojom vlastitom državom.

U toj velikoj borbi naš narod pokazao je svoj instinkt za usmjerivanje muzičkog izražavanja time, što je povezao elemente borbenosti - momente iz svoje borbe sa izražajem svoje intimne muzičke predodžbe, sa svojim narodnim melosom, onim melosom, koji je s njim duboko saživljen kroz vjekove. Narod je pojam borbe odmah spojio sa pojmom svojih najdražih melodija i likovima narodnih heroja, koji su za njega i ostali simbolima te borbe. Trebalo je osjetiti kojom toplinom i ganućem naš narod, naši borci i seoska omladina pjeva o svojim poginulim junacima Marku Oreškoviću, Savi Kovačeviću, Loli Ribaru, sa kojom ljubavlju pjeva čitav naš narod pjesme o svom najvećem i najmilijem heroju - drugu Titu. Ovdje valja da spomenem narodnu pjesmu koju smo čuli od seoskih omladinki iz okolice Bosanskog Petrovca:

Druže Tito, ljubičice bijela,
zoro, zoro moja,
zoro, zorice!

Pozdravlja te omladina cijela
zoro, zoro moja,
zoro, zorice!

I sa njome pioneri mladi,
Primi pozdrav, druže Tito dragi!
Druže Tito, mi ti se kunemo
Da sa tvoga puta ne skrećemo,
zoro, zoro moja,
zoro, zorice!

Ovime smo dobili novu narodnu pjesmu koja posjeduje sve elemente za snažno djelovanje. Sadržaj njen iznesen je u kratkoj i sažetoj formi, a izražen je jednostavno i neposredno, sadržajno i formalno u novom, savremenom narodnom duhu, koristeći se svim narodnim umjetničkim tradicijama. Sve je to obuhvatilo i povezalno svojom finoćom, suptilnošću i neposrednošću u jednu nedjeljivu umjetničku cijelinu muzičko tkivo. Kada bi stručno analizirali samu melodiju, otkrili bi u njoj pravo bogatstvo muzičkih motiva i ritmičkih figura.

U ovoj pjesmi imamo slučaj nevjerovatno sretnog i finog povezivanja dvaju figurativnih elemenata narodne pjesme. Udubimo se u sam smisao ovih slika. Uz ime druga Tita, stavlja se »ljubičice bijela« i »zoro zorice«. Koliko je to toplo, čisto, suptilno a opet nenametljivo, neposredno i intimno. Te seoske djevojke koje su stvorile tu pjesmu, zaista na taj način vole i u takovim nježnim stihovima izražavaju svoju ljubav, takvim miniaturnim sličicama daju izraza svojoj sreći - one imaju svog Tita, one imaju svoju vojsku i svoju državu, one sada imaju svoj život i svoj svijet, a to je tako lijepo, tako divno, kao mala blistava suza radosti, kao mala »ljubičica bijela«. A drug Tito i sve ono što ovo ime nosi sa sobom, je čisti blještavi sjaj horizonta na istoku pred svanuće velikog praznika — »zoro, zoro moja, zorice!« Čitava ova pjesmica je pjesničko očistovanje ljubavi prema drugu Titu, najdražem sinu naroda, to je zakletva drugu Titu, prvom borcu i radniku zemlje, u osvit novog dana. Ova mala cvjetna miniatura, to je jedna od onih iskaza u duhovnom životu našeg naroda koja će se skoro rasplamsati u pravi požar umjetničkog stvaranja.

Gledajući ovo pravo malo remek djelo savremene narodne poezije i muzike, moramo shvatiti što nam danas znači naša narodna pjesma, naš narodni melos, ne samo kao izvor muzičkog stvaranja iz koje ćemo crpiti životnu vodu nove umjetnosti, nego kao i putokaz. Naš narodni melos upućuje nas na to da se, stvarajući muzička djela, držimo slijedećeg principa:

Ako hoćemo da radimo za narod i s narodom na umjetničkom, muzičkom području, ako hoćemo da ostanemo dosljedni onome što smo učinili priključivši se njegovoj veličanstvenoj borbi za slobodu, moramo stvarati muzičku umjetnost koja će biti u svom sadržaju odraz narodne borbe i napora na izgradnji države, radosti nad stečenom slobodom i uspjesima u radu, a po svom obliku će biti odraz narodnog duha, odraz svih uslova i karakteristika koji su formirali psihičku strukturu naroda kroz historiju, uslova koji su ga na koncu doveli do momenta kada je, digavši se goloruk na moćnog protivnika, da spase svoj život, svoju čast i svoju budućnost, stvorio velika djela.

Nikola Hercigonja

POKRET

Šuste, brobotaju
 cokule, gumeni opanci
 i kopita konjska —
 tabanaju, raskvašene, bose,
 u samim čarapama,
 noge . . .
 Škripi snijeg . . .
 Neprijateljska zasjeda,
 pred naletom Udarnih Bataljona,
 dala se u bijeg.

Ugasnule su varnice
 svijetlećih metaka,
 što psiču kao zmije
 i cvrlje —
 prhkljaju kroz granje,
 pafkaju po deblima,
 sijeku mokro lišće . . .
 glava se, po novici,
 (jer bi bilo kasno)
 među ramena stišće.

Sopću pretovareni konji —
 a sve se kliže —
 zavaljuje i pada.
 Drži, povuci,
 ne daj, otkoči,
 pa turom u snijeg,
 po stoti put . . .
 (pod snijegom je kamen.)
 — O oca ti švapskog —
 otpljune netko ljut.

Štekće mitraljez
 daleke patrole,
 bočno osiguranje
 ponavlja:
 veza — veza — veza —
 probija prtine nove
 i uvijek nekud juri . . .
 Pored pješaka protutnjio je konjanik,
 Što sa nalogom nekim,
 na čelo kolone žuri.

Vijuga kolona
 na kilometre duga.
 »Tišina po vezi!«
 Pst!
 Prenesi, tišina!
 »Da, švapski garnizon,
 pazi na top!
 Uvijek po noći je tako,

vunu imadu pa tuku, da tuku.«
»Baci se dolje! Hop!

Fju ju ju fju ju ju,
fijuće kroz noć
i jedno teško: Gru-u . . .
Kolona ustaje, tabana dalje —
po jedan —
satima već . . .
Netko je sjeo.
»Odmorit ću se — veli — samo ću malo
malo na snijeg leć.«

Jer jedno takvo »malo«
vječnost u sebi krije —
drugarice — majke —
pljuskaju, kore, pridižu, tresu,
za kosu vuku.
»Kakav si partizan?« . . .
Vraća se sustala snaga,
što diže umor i san.

A kad se prva bajta
popaljenog sela javi —
seoski prolaju psi —
i uz smiješak starice,
pod slamnati
ulazi krov
u topli kut . . .
Sve bajte pjesmom grme
a samo, kao vesela prošlost se javlja
pokreta život krut.

Ive Čaće

IVE ČAĆE: Prenos ranjenika XIX diviz.

NOVI PUTEVI PRIRODNIH NAUKA

1. Kvantna teorija

Velike spoznaje koje su bile plod i smjene cjelokupne suvremene tehnike pripadaju klasičnoj epohi nauke. Ova epoha obuhvata sva naučna nastojanja od prvih početaka pa do 20. stoljeća. Ma kako da je veliko ovo razdoblje, ipak se u njemu razabiru iste osnovne crte gledanja. Klasičnoj fizici su ishodište svakidašnji pojmovi o stvarima i gibanju. Kad je klasična fizika, kao na pr. u nauci o elektnicitetu, i napuštala neposredne čulne stvarnosti, ona je ipak ostala vjerna osnovnim predstavama kojima smo navikli da predočujemo stvari i događaje oko nas. Takvo gledanje bilo je dopušteno, jer se nauka u tom drugom razvoju obraćala makroskopskim tijelima, tijelima uporedivim s predmetima svakidašnjeg života.

Nova situacija nastala je kada su eksperimentalne metode, stvorene klasičnom fizikom, omogućile da se empirički utvrde atomi i njihovi procesi. Ispred oči ju fizičara pao je veo koji im je zastirao svijet atoma i oni su se puni radoznalosti zagledali u novu stvarnost. Nisu njima atomi bili strani. Atomistička hipoteza nastala je već u staroj Grčkoj, i veliki Demokrit je sve pojave sveo na gibanje sitnih nedjeljivih čestica, atoma. Atomi su kroz čitavu povijest bili sastavni dio fizikalnih teorija, i zato nije čudo, da se od eksperimentalnog ispitivanja mikrosvijeta očekivalo ispunjenje klasičnih spekulacija o atomima. No činjenice su govorile sasvim drugim jezikom. Mjesto trijumfa klasične fizike došli su teški časovi iskušenja. U prvom redu, sami atomi su ispoljili električnu građu. Oni se sastoje od teške jezgre oko koje se kreću lake sitne čestice, nazvane elektronima. Elektroni su oko 2.000 puta lakši od najlakših atoma — atoma elementa vodika. Jezgre su nabijene pozitivnim elektnicitetom, a elektroni su upravo osnovne čestice iz kojih se sastoji negativan elektnicitet. Kao što sunce privlači planete, tako atomne jezgre privlače elektrone. Na gibanje elektrona oko njihove atomne jezgre htjelo se primijeniti zakone klasične mehanike i elektrodinamike, a rezultat je bio slom klasičnih principa u mikroskopskoj stvarnosti. Svijet atoma se razotkrio u neobičnim i novim zakonima koji su potresli temeljima klasične zgrade i otvorili puteve za novu naučnu misao.

Prvi je Max Planck 1900. napustio klasične principe uvodeći u fiziku novi element — kvantnu diskontinuiranost (prekidnost). Do tada se činilo neosporno antikno i renesansno shvaćanje izraženo pregnantnim Aristotelovim riječima: »Priroda ne čini skokova«. Uistinu atomi u skokovima, isprekidano, mijenjaju svoje osobine i stanja gibanja. Dok je klasična fizika držala, da se energija kontinuirano mijenja, po Plancku se pojavljuje u samim sitnim česticama, tzv. kvantima energije. Prema tome je i moderna atomna fizika polazeći od Planckova otkrića kvantne diskontinuiranosti nazvana kvantnom teorijom.

Planck je iznio jedno osnovno načelo, ali on nije dao zakona koji bi opisivali o određivali atomne procese. U tom pravcu je, na osnovu Rutherfordova atomna modela i činjenica o spektralnim linijama, prvi danac Niels Bohr 1913. učinio veliki napredak. Bohrova kvantna mehanika je predstavljala prelaznu etapu u razvoju atomne teorije, gdje su se klasični zakoni izmijenili i ukinuli, upravo toliko koliko je bilo potrebno da bi se dobilo mjesta za kvantnu diskontinuiranost. Bohr je iz klasične fizike zadržao to, da se elektron kontinuirano okreće oko jezgre, kao planet oko sunca, ali da zrači svjetlost diskontinuirano, kad iznenada promijeni oblik svoje staze oko jezgre. On »skače« od veće eliptičke staze na manju, a pri tome odašilje svjetlosnu energiju. Iako je to odašiljanje svjetlosti bio iznenadni diskontinuirani proces, njegov intenzitet se u Bohrovoj teoriji proučavao iz klasičnih eliptičkih staza elektrona. Atomna teorija u početku nije se mogla otrgnuti od klasičnih pojmova i zakona, a da ne padne u tamu i neizvjesnost.

Pri traženju stroge kvantne mehanike atoma odlučan su utjecaj izvršile

Einsteinove misli o svjetlosti iz godine 1905. Da bi protumačio djelovanje svjetlosti na atome, pretpostavio je Einstein, da se ona sastoji iz struje brzih čestica energije. Ova hipoteza je stvorila vrlo čudnu situaciju u fizici, jer su klasični radovi Fresnela, Maxwella i Hertza jasno utvrdili, da je svjetlost elektromagnetski val. Val se rasprostire po čitavom prostoru, a čestice zapremaju tek sitne dijelove prostora. No svjetlost u svojim mikroskopskim djelovanjima razotkrila je i valna i korpuskularna svojstva. Ova suprotnost ne samo da je daljim ispitivanjem bila uklonjena obaranjem korpuskularne ili valne hipoteze, nego se ona neočekivano protekla i na atome koji su do tada neosporno bili smatrani česticama. Polazeći od Einsteinoва stajališta postavio je Louis de Broglie 1924. smionu ideju, da atomima i svjetlosti pripadaju i korpuskularna i valna svojstva. Eksperimenti su doista iznijeli na javu ovu duboku dijalektičku suprotnost suprotnost koja prožima mikroskopsku stvarnost.

Valna svojstva svjetlosti opažamo, tako da istobojnu svjetlost pomoću zrcala razdijelimo u dva pramena, pa te pramene međusobno ukrštamo. Tada se na nekim mjestima svjetlost pojača, a na nekim oslabi ili sasvim utrne. Pojava je ista, kao kad se dva vala na vodi sastanu, pa međusobno na raznim mjestima pojačavaju i oslabljuju. Isto tako se svjetlost na atomima i molekulama raspršuje poput valova na ogibnim centrima, pa su sve te pojave u prošlom stoljeću potpuno uvjerile fizičare, da se svjetlost sastoji iz valova. No kada bacimo zrake svijetla na atome, one udaraju o atome kao male čestice. Atomi dobivaju isprekidane udarce, a to je Einstein tako rastumačio, da se svjetlost sastoji iz sitnih čestica, kvantna energije. Isti taj dualizam opažamo i kod elektrona, atoma i molekula. Elektron, kad prolazi kroz komoricu, zasićenu vodenim parama, ostavlja iza sebe jasnu dugačku tanku prugu. Ta pruga se sastoji iz kapljica vode koje su se skupile uz stazu brzog elektrona. Iz slike se dakle jasno vidi da je elektron sitna čestica, i nitko živ do de Broglia nije o toma posumnjao. No kad se međusobno ukrste zrake elektrona, dolazi do istih pojava kao i kod svijetla. Elektronske se zrake na nekim mjestima pojačaju, a na nekim oslabljuju ili posve uguše. Tu zatajuje korpuskularna slika elektrona, jer dvije čestice nikako ne bi mogle zajedno dati nijednu česticu, kao što se naprotiv dva vala mogu međusobno utrnuti. Ti eksperimenti su otvorili duboki jaz između atomnog svijeta i naše svakidašnje stvarnosti. Atomi i svjetlost ne daju se prikazati našim svakidašnjim slikama. Naš svakidašnji rječnik tu zatajuje; neumornim nastojanjima moderna fizika izgrađuje svoj izraz o toj novoj stvarnosti.

Na osnovu de Brogliejevih i Bohrovih misli pronašli su Schroedinger i Heisenberg strogu kvantnu mehaniku atoma. Niz osnovih problema, kao što su građa atoma hemijskih elemenata, emisija i aporpcija svjetlosti, hemijsko spajanje, kristalna simetrija i električna vodljivost metala riješena je u to doba. Velike zasluge za svladavanje tih teških proračuna stekao je ruski fizičar Fock.

Za dalju izgradnju kvantne teorije bili su temeljni radovi Diraca iz 1929—33. Spajajući kvantnu fiziku s teorijom relativnosti zasnovao je on duboku teoriju o građi materije. Iz Diracovih jednadžba izlazilo je, da pored elektrona moraju postojati iste takve čestice pozitivnog elektriciteta. Te čestice, koje imaju jednaku masu kao elektron, ali protivan električni naboj, nazvane su pozitronima. Bio je najveći trijumf teorije, kada je Anderson doista otkrio te pozitrone u kozmičkim zrakama.

Diracova teorija je prorekla procese od najvećeg principijelnog značenja. Ona je tvrdila, da tvrda svjetlost može proizvesti parove elektrona i pozitrona, odnosno da pozitroni i elektroni međusobnim uništenjem proizvode svjetlost. Ta dijalektička pretvaranja raznih oblika materije, svjetlosti i atoma, eksperimentalno su kasnije pronašli Blackett i Occhialini. Time je bio srušen Demokritov vječni atom. I najsitnije čestice materije nastaju i iščezavaju. »Sve teče«, kako je rekao grčki dijalektičar Heraklit.

2. Atomne jezgre

Svaki se atom sastoji iz teške središnje jezgre oko koje kruže elektroni, ili kako bismo danas još rekli, lebde elektronski oblaci. Budući da ima mnogo vrsti elemenata, ima i mnogo vrsti atomnih jezgra. Štoviše, ni atomi istog hemijskog elementa ne moraju imati iste jezgre. Njihove jezgre moraju imati isti električni naboj i jednak broj elektrona oko sebe, ali im mase mogu biti različite. Ispočetka su fizičari smatrali, da i jezgre moraju biti sastavljene iz manjih čestica, i velik se broj fizičara dao na posao, da prouči sastav atomnih jezgra. One stoje danas u središtu fizikalnog ispitivanja. Moderna je fizika otkrila, da se sve atomne jezgre sastoje iz dviju vrsta čestica: protona i neutrona. Iznimku čini jezgra vodikova atoma. Ona je sama proton. Proton ima pozitivan električni naboj jednak elektronu, ali je od njega oko dvije tisuće puta teži. Druga vrsta čestica atomnih jezgra, neutroni, jednako su teški kao i protoni, ali ne nose električnog naboja, pa su po tome i dobili ime. O broju protona u jezgri zavisi kolik je njen električni naboj. Neutroni samo povećavaju njenu masu. U prirodi postoji više stotina različitih atomnih jezgra. Najveće su jezgre elementa urana. One sadrže 92 protona i oko 150 neutrona.

Umjetnim putem, bombardiranjem atomne jezgre s neutronima, protonima ili drugim lakim jezgrama, možemo poremetiti ravnotežu u jezgri, ugrađivati ili izbijati sastavne čestice. Ovim procesima najbolje se upoznajemo sa samim svojstvima atomnih jezgri, i zato su oni od tako odlučnog značenja u eksperimentalnoj fizici. No ne samo za teoriju, ti procesi i praksi otvaraju nove vede. U stomnim se jezgrama svi procesi odvijaju s promjenama energija koje znatno premašuje sve poznate. Kad se jednog dana počnu iskorišćavati energije iz atomnih jezgri, naša će tehnika doživjeti svoju najveću revolucionarnu preobrazbu. Već u ovom ratu upotrebljavali su sovjetski fizičari procese atomskih jezgra u nješavanju konkretnih vojnih i industrijskih zadataka. (Akademik Joffe, časopis »Priroda«.) Kako goleme su to energije, vidimo najbolje po zvijezdama i Suncu. Postojano kroz milijarde godine šalju zvijezde i sunce ogromne količine svjetlosti u svemirski prostor. Odakle ta silna energija? Iz atomnih jezgri. U zvijezdama vladaju tako goleme temperature, da sve čestice jure dovoljno velikim brzinama da bi međusobnim srazovima izazvale razbijanje jezgri.

Ni protoni i neutroni nisu postojane čestice. Oni se međusobno pretvaraju jedni u druge. U atomnim jezgrama može jedan proton preći u neutron, a pri tome izbaciti jedan pozitron. Također može neutron preći u proton, a iz jezgre tada izlazi napolje jedan elektron. Ovakva pretvaranja sastavnih čestica atomnih jezgra poznata su nam kao radioaktivnost. Radioaktivni elementi odašilju iz sebe zrake elektrona ili pozitrona. Pri tim se pojavama povećava ili umanjuje naboj jezgre, pa se prema tome vrše i pretvaranja hemijskih elemenata.

U najnovije vrijeme razumijevanju atomnih jezgra mnogo je pridonijelo ispitivanje kozmičkih zraka. Te izvanredno prodirne zrake dolaze iz svemira do zemlje, a sastoje se iz brzih elektrona i pozitrona. Brzine tih čestica gotovo su sasvim dostigle brzinu svjetlosti. Elektroni i pozitroni kozmičkih zraka, kad prolaze atmosferom, sukobljuju se i s atomnim jezgrama zraka. Pri tome ih snažno potresu, a uzdrmana atomna jezgra iz sebe izbacuje nove do tada nepoznate čestice — mezone. Mezoni nisu sastavne čestice atomnih jezgra, kao što nijesu ni elektroni. Oni nastaju tek pri sudarima kozmičkih zraka s atomnim jezgrama. Otkriće mezona predstavlja najveći uspjeh u ispitivanju kozmičkih zraka, i ono je u velikoj mjeri bacilo svjetlost na zamršene sile koje vladaju u atomnim jezgrama. Mezoni su lakši od protona i neutrona, a oko dvjesto puta su teži od elektrona ili pozitrona. Od golemog je značenja bio nalaz, da mezoni nisu stabilne čestice, nego se i u praznom prostoru raspadaju na elektrone ili pozitrone, već prema svojem električnom naboju. To su prve »radioaktivne« nesastavljene čestice koje su do sada pronađene. Elektroni, pozitroni, protoni i neutroni također mogu iščeznuti, ali samo u međusobnom djelovanju, dok se mezoni sami raspadaju.

Ni najsitnije čestice materije nisu postojane. I kroz njih prolazi rijeka vječnog

mijenjanja. One iznenada nastaju i nestaju. Do u najsitnije dijelove proniče materiju zakon dijalektičkog mijenjanja u skokovima.

Naša zemaljska materija je građena od triju vrsta čestica: elektrona, protona i neutrona. Pozitroni su pronađeni u kozmičkim zrakama, a mogu nastati kao i mezoni kod procesa u atomnim jezgrama.

Prema najnovijim vijestima iz Sovjetskog Saveza, fizičari Alihanov i Alihanjan su u kozmičkim zrakama otkrili još jednu, do sada nepoznatu, česticu. Ispitivanje tih čestica postavili su sebi ruski fizičari kao najvažniji zadatak u godini 1945.

3. Kvantna fizika i biologija

Otkako se spoznalo, da kvantni zakoni vladaju svijetom atoma, uskršlo je pitanje, da li se kvante pojave opažaju i kod živih bića. Odgovor je imao kazati i to da li su životni procesi mikroskopski ili makroskopski. Kad bi osnovni dijelovi živih bića bile velike, makroskopske tvorevine, njihovo uzajamno djelovanje bi potpadalo pod stroge zakone klasične fizike. Klasična bi fizika tada strogo odredila sve radnje životinja i biljaka, i mi bismo neizbježno zagazili u sve teškoće mehaničkog materijalizma. No drukčije stoji s problematikom, ako su osnovni dijelovi života atomne tvorevine, ako su osnovne životne radnje fini, mikroskopski procesi. Tada moramo na njih primijeniti zakone kvantne teorije, ali ti zakoni nikako ne iscrpljuju sav rad života. U kvantnoj teoriji ima još uvijek mjesta za posebnu historijsku zakonitost koja izlazi iz okvira fizike i čini suštinu biologije.

Da se uvjere o mikroskopskoj finoći života, istraživači su na jednostanična bića ili stanice bacili zrake svjetlosti, elektrona, protona, neutrona ili lakih atomnih jezgra. Kad takav brzi elektron, kvant svjetlosti ili proton projuri kroz stanicu, ili se ne dogodi ništa ili stanica umre. Između života i smrti stoji jedan kvantni skok. Samo, ako brza čestica pogodi jezgru stanice, nastupi smrt. Kad prođe kroz okolnu plazmu, ne dogodi se ništa. Sitna stanična jezgra je središte radnja živih bića i iz nje proizlaze fini mikroskopski poticaji koji upravljaju životom stanice. Kad staničnu jezgru oštetimo, nastupi smrt čitave goleme stanice.

Neosporno je da su osnovni životni procesi mikroskopske finoće. Iako razvojem živih bića sve više preovlađuju maha viši biološki i psihološki zakoni, svijet atoma ostaje ipak podloga na kojoj se taj razvoj odigrava. Prema tome treba metode i zakone atomne fizike stalno primjenjivati, kad se prilazi riješavanju zagonetke života. I razvoj životinjskih i biljnih vrsta od sitnih nevidljivih stanica do visoko organiziranih sisavaca, razumjet ćemo, da naše ishodne pretstave izgradimo na podlozi molekularnih procesa.

Darwin je još smatrao da se u razvoju polagano, kontinuirano mijenjaju sve osobine životinja i biljaka. Tako bi tek drugim sakupljanjem najsitnijih promjena nastajale nove biološke vrste. No kasnije je istraživanje ustanovilo da takva kontinuiranost ne postoji. Osobine bioloških vrsta ostaju postojane kroz niz pokoljenja, da bi najedamput iznenada doživjele znatne promjene. Pri takovim iznenadnim skokovima često se vrlo oštro promijeni izgled i djelovanje pojedinog organa ili dijela tijela. Ovakve iznenadne i oštre promjene u nasljednim osobinama nazvane su mutacijama. Na svim novim pokoljenjima mogu se primijetiti mutacije, samo što te mutacije mogu biti vrlo sitne i ograničiti se na nevažne osobine. Intenzitet opažanih mutacija je dovoljan da se objasne promjene bioloških vrsta, u raznim geološkim epohama. Prema tome nema sumnje, da se razvoj živih bića izvršio mutacijama, dokle u skokovima.

Mutacije su naročito dobro proučene na vinskoj mušici koju su obasjavali zrakama svjetlosti ili zrakama lakih atomskih jezgra. Dovoljan je jedan jedini pogodak sitne čestice, pa da se promijeni neka nasljedna osobina te sitne mušice. No biolozi su već u prošlom stoljeću na osnovu Mendelova zakona utvrdili, da se nasljedne osobine temelje na materijalnim nosiocima, nazvanim genima, koji se prenose od roditelja na potomke. Mutacije, nagle i iznenadne promjene nasljednih osobina, prouzročene su promjenama gena. Ove promjene se u prirodi događaju

diskontinuirano i potpuno su analogne kvantnim skokovima. Ta analogija vodi k zaključku, da geni moraju biti sitne mikroskopske tvorevine. Oni se tada po zakonima kvantne teorije mijenjaju diskontinuirano što se očituje u mutacijama nasljednih osobina. Ovaj zaključak, da su mutacije kvantni skokovi gena, potvrđuju i spomenuti eksperimenti s obasjavanjem. Ako jedan kvant svjetlosti ili jedna sitna atomna čestica može proizvesti mutaciju, tada mora gen biti mikroskopska tvorevina. Iz tih se eksperimenata moglo, štoviše, utvrditi veličina gena, i našlo se da su geni goleme molekule. Oni sadrže mnogo milijuna atoma.

Veliku sličnost s genima pokazuju virusi. Virusi su uzročnici mnogih bolesti. Nedavno je uspjelo da se kristalizira materija virusa koji izazivaju bolest na duhanu. Time je bilo dokazano, da su i virusi molekule. U skladu s mnogim činjenicama treba viruse smatrati izoliranim, samotnim genima.

Geni se nalaze u jezgri stanice, nanizani jedan do drugog u hromosome koji se vide za vrijeme udvostručavanja stanice. Pri tom procesu mora se svaki gen najprije udvostručiti. Građu za novu istovjetnu molekulu uzima gen iz okolne plazme. Ovakvi procesi gdje jedna molekula stvara u povoljnoj okolini istovjetne molekule, poznati su i u kemiji.

Izneseni rezultati nam omogućuju da stvorimo sliku o postanku živih bića na zemlji. Biolozi su bili skloni da i viruse smatraju živim bićima, svakako, živim bićima nižim od praživotinja. Hoćemo li ih ubrojiti u život sada, kad znamo da su molekule? U virusima je naden most između žive i nežive materije.

U davnoj prošlosti, kad se zemlja još nije bila dovoljno ohladila, spajanjem atoma nastajale su sve veće molekule. Te molekule su na određenom stupnju povećanja postale virusi. Nijesu najedamput iskrsnula sva životna svojstva, nego je u nizu skokova postepeno oživila mrtva materija. Udruživanjem virusa nastali su hromosomi. Geni su se mogli udvostručavati samo u povoljnoj hemijskoj sredini. Oni su okupili oko sebe protoplazmu. I tako su nastale prve stanice. Tu etapu u razvoju života vidimo još i danas kod bakterija kod kojih su hromosomi razasuti po čitavoj plazmi. Dalji je razvoj išao zbijanjem hromosoma u sitnu jezgru. Nastajale su poznate praživotinje.

Živa bića su iz mrtve materije odvojila dugim dijalektičkim razvojem.

Dr. Ivan Supek

VANJA RADAUŠ: strijelac

IZLOŽBE UMJETNIKA PARTIZANA

U oslobođenom Splitu, Dubrovniku i Sibeniku priredene su izložbe mnogobrojnih radova dvadesetorice umjetnika koji su se pridružili narodno-oslobodilačkoj borbi. Izloženi su crteži perom, kistom, olovkom, linorezi i litografije. Svi ti radovi donose sadržaj iz života u borbi kao bilješke, činjenice o ljudima, tipovima, o teroru i zverstvima, borbi i o krajevima, selima i životu naroda, o radu u pozadini, diverzantstvu, bolnicama, pokretima, skupštinama, kolu i pjesmi. U glavnome sve reportaže, ilustracija, a manji dio sa težnjama za konačnu realizaciju, s jačim umjetničkim doživljajem. Posve prirodno, jer uslovi borbe: pokreti, uzbudnje a i iscrpljivost, ne dopuštaju da se umjetnik pribere i mirno i spontano rješava dublje likovne zadatke. Ovi radovi obuhvaćaju nekoliko neprijateljskih ofenziva u periodu od dvije godine. Većina radova su vješte zabilješke, na brzinu, koje otkrivaju uglavnom interesantan rukopis i nisu rađene da pruže studiju objekta ili scene sa dosljednim konstruktivnim ili vizionarnim elementima. Rad u tom potpunijem smislu predpostavlja plansko izgrađivanje, svjesno sakupljanje materijala, iz kojeg se mogu odvojiti likovni elementi za slobodnu kompoziciju.

Proces izgradnje budućeg djela, koje će sažeti narodno-oslobodilačku borbu, sadržan je za sada u jakim doživljajima umjetnika, čije emocije treba tek oživjeti potraživši u bojim uslovima za rad elemente, ali još nerazrađene. U mirnom i sredenom ateljerskom radu uskrsnut će predodžbe, razvijat će se invencija i tek tada će nastati spontano umjetničko djelo, koje će sadržaju iz borbe dati adekvatan umjetnički oblik. Vjerojatno ne će svi umjetnici moći da ozbiljno pristupe tom radu. Mnoge će život odvesti na drugu kolotečinu. To ovisi o tome kako je tko od njih shvatio borbu, odnosno društvenu pozadinu i temelje na kojima se borba razvila do pobjede. Nikakove sugestije u tom pravcu ne pomažu, nije li umjetnik sam osjetio suštinu i historijsku nuždu u umjetničkoj problematici. — Za mlade, koji još nisu uspjeli da izgrade svoju umjetničku ličnost, izloženi radovi predstavljaju maksimalan napor, dok su za starije i umjetnički razvijenije ličnosti to minimalni napori. Uslovi rada u borbi diktirali su ovu nivelaciju, zato na izložbama ne opažamo veliku razliku u kvaliteti između crteža obrazovanih umjetnika i samoaktivista. Samo u rijetkom slučaju opaža se veća razlika u kvaliteti, a to kod radova izrađenih u povoljnim uslovima borbe ili u dalekoj pozadini. Opažamo da su metode rada bitno drukčije u povoljnijoj situaciji.

Od reportaže, skice i ilustracije do zahvata s posve umjetničkom koncepcijom dalek je put, upravo tako kako od novinske reportaže do književnosti. Deskriptivnost bilo kako jakom doživljaja, argumentiranje bilo kako jakom političkom svijesti, još uvijek nije umjetnost. Jasno je da jača politička svijest pronalazi snažnije motive, ali reportaža se time potpuno iscrpljuje u neposrednoj društvenoj funkciji. Proces stvaranja reportaže je racionalan samo u jednom pravcu, u davanju društvenog sadržaja.

Proces stvaranja u umjetnosti je racionalan u više pravaca. U pravcu afirmacije društvene svijesti, kao i u pravcu afirmacije odgovarajućeg umjetničkog izraza. Povezati ih znači povezati sve motive i pobude: osjećaj, fantaziju i likovna sredstva sa društvenom svijesti - izražajno i spontano. Umjetniku nije potrebno samo da učestvuje u dnevnim događajima, da ih bilježi. On može da u svijet umjetnosti unosi nividenu realnost, pronalazeći bitno, sintetizirajući deskriptivno u elementarno.

Dati kritički prikaz o reportaži sa izložaba partizana, znači zapravo kritizirati stupanj njihove društvene i političke svijesti. To doduše prelazi okvir ovog prikaza, ali je potrebno više iz psiholoških razloga negoli političkih. Mi vidimo da su izloženi radovi učinjeni u partizanskom borbenom raspoloženju. Sama količina radova pruža o tome dovoljno dokaza. Pitanje je upravljeno više u smjeru ideološke izgrađenosti pojedinaca. Uspoređujući s ovog stanovišta pojedine ličnosti,

opažamo jaču ideološku osnovu u radovima članova »ZEMLJE«. Kod ostalih se svijest o društvenoj funkciji grafike i u njezinoj deskriptivnoj formi ne očituje dovoljno. Grafika im nije toliko cilj u svojoj društvenoj funkciji, koliko u istraživanju njezinih likovnih mogućnosti, te na mahove daje utisak samodopadne virtuoznosti i neuvjerljivog zamaha, što bi dao mnogi nevješti samoaktivista, borac sa Ku- preša, da posjeduje samo pola njihove vještine i znanja, kraj svojeg konkretnog poimanja prizora iz borbe.

Pitanje samoaktivista nam je važno, ne zbog toga da bi tražili u njima talente, nego više zbog razumjevanja narodnog shvaćanja pojava i prizora u vezi sa borbom. Tu postoji osnovna psihološka razlika između samoaktiviste i intelektualca umjetnika. Nije nam interesantan samoaktivista koji se trudi da dostigne intelektualca umjetnika u načinu rada, da ga vješto imitira. Interesira nas način njegovog opažanja, jer je neposredan u svojoj primitivnosti i nespretnosti. Na ovim bi izložbama ovakovi radovi zauzimali vidno mjesto u procjeni društvene vrijednosti grafike. Nažalost oni se nalaze razasuti diljem domovine u brigadnim i bolničkim zidnim novinama i po izvršenoj funkciji obično propadaju, nezapaženi od stručnjaka. Izložba sakupljenih radova samoaktivista pružila bi interesantnu i za naše umjetnike poučnu sliku. - Umjetnici bi se možda uvjerali, da je sadržaj faktor koji određuje vrst izraza i obratno, da se jedan oblik izraza ne može primijeniti na svaki sadržaj.

U svom dubljem smislu, ova bi pouka mogla biti važna za njihovu daljnu etapu umjetničkog djelovanja i ako će reportaža kao deskriptivna forma postojati i dalje. Ovdje možemo povući ove zaključke: umjetnik mora ograničiti svoje polje motiva, da se u neku ruku specijalizira, da bira sadržaj iz kompleksa koji mu bolje odgovaraju i da ga razrađuje do maksimalnog izražaja, a uz to da stvara takovu formu, koja se može primijeniti na više sadržajnih kompleksa. Konkretno: umjetnik kome je najbliža i najsnažnija predodžba borbe u uskoj vezi sa pejzažom, neka studira pejzaž i pojavu ljudi u njemu u takovoj formi, koja će mu omogućiti jedinstvo kompozicije, a i maksimalnu moguću realizaciju. Kome pak odgovara posebno figuralna realizacija borbe, neka pravi u tom smislu ozbiljne studije.

Umjetnik mora stupiti u pionirsku etapu svog umjetničkog djelovanja, ako stoji na planu borbe; treba da predvidi zadatke, koji ga čekaju. Prema tome treba i da svoj umjetnički razvitak, udesi pionirski da se u tom smislu samostalno izgrađuje.

Naravna stvar, da se pitanje može postaviti i drukčije. Tko nema smisla za borbeni sadržaj, a ima smisla za cvijeće, neka mirne savjesti uloži svoje umijeće u studij cvijeća i neka pravi takove kompozicije, koje će razblaživati umornog ratnika i praviti ljepšom i sretnijom budućnost njegovih potomaka. Jer društvena uloga umjetnosti je neograničena u svojoj etici, u etici istine i snažne ljepote.

Đuro Tiljak

Na izložbi umjetnika partizana u Šibeniku sudjelovali su ovi slikari i kipari partizani: Antun Augustinčić, Marijan Detoni, Ivan Knežević, Andrija Krstulović, Edo Murtić, Oton Postružnik, Zlatko Prica, Vanja Radauš, Nikola Reiser, Ljudevit Šestić, Petar Šimaga, Đuro Tiljak, Anton Zupa, Emanuel Vidović, kao gosti i samoaktivisti Franjo Mraz, Ive Čaće, Stjepan Rajković i Zvonko Glad. Izloženo je oko 250 radova većinom crteža perom, olovkom ili kistom, zatim akvarela, monotypa, tempera, linoreza, litografija itd. Na materijal, veličinu i izrađenost radova uticale su znatno prilike pod kojima su umjetnici radili. Tako kipar Antun Augustinčić izložio je samo malen relief »Profil Maršala Tita« u gipsu. Ovaj reljef nam ipak mnogo kaže. U svojoj kompaktnosti, svježini tehnike (iako miniatura) i usklađenosti dijelova, životnosti i produhovljenosti izražava dostojno velik duh i karakter. Drugi naš istaknuti kipar, Vanja Radauš, nije izložio plastiku nego se afirmirao kao neobično revan crtač i akvarelist; izložio je 48 radova. On je obuhvatio mnogovrsne detalje iz N.O.B. i donio ih dinamično i

raznoliko: crteži tušem svježeg poteza ali pomalo osnovani na liniji kao takvoj (strelci); akvareli tretirani plošno, impresionističkom tehnikom, opozicijom mrlja, u čemu tu i tamo postizava pravi likovni kvalitet (Partizan), ili plastično modelirani (jedna između tisuću scena), svi smjele tehnike i kolorita, i linorezi jezovito oštri i izražajni. Iz svih radova izbija jak temperament i kiparsko shvaćanje.

Uglavnom izlagače bi mogli podijeliti na one koji crtaju spontano, uživljaju se u motiv kroz klasično likovno shvaćanje, traže da ga oči u oči s motivom odmah realiziraju (Šimaga, Murtić, Reiser, Kovačević), one koji se udaljuju od te klasične formulacije, probijaju tu lupinu i tu i tamo donesu noviju likovnu frazu (Prica, Herman, Knežević, Šestić), one koji izgrađuju svoje stvari u staloženom stilu izvojevanom dugim umjetničkim iskustvom, koji u isto vrijeme otvara mogućnost u jedan originalan i dubok izraz (Tiljak, Detoni, Postružnik).

Postružnik se neobičnom upornošću uputio ka ispunjavanju (davanju ekstenziteta, jer sam stil je tu) jednog jako logičnog specifično likovnog izraza koji je duboko liričan.

Kod nekih (Murtić, Prica) opaža se tu i tamo površnost i to više iz samouvjerenosti i žurbe nego iz nemoći.

Skica, i najhitrija, može biti duhovita likovna opservacija, može da ima trajnu vrijednost, i takvih realizacija na ovoj izložbi ima nekoliko. Ali i takva skica je rezultat staloženog rada i nakupljene izražajne energije kojoj motiv omogućuje da se momentano očituje. Višegodišnja uznemirenost, opasnosti, psihička borba druge vrsti, nije bila povoljna za akumuliranje takvih energija. Ipak veliki dio ovog materijala može biti temelj za dalji razvoj.

Samoaktivisti Mraz, Čaće i Rajković dali su nekoliko karakterističnih bilježaka, koje svjedoče o saživljavanju sa borbom.

Pitanje je samo, da li su ove prilike, ova borba, oduševljenje masa, heroizam i stradanja, uticale direktno na likovne kvalitete kao takve, može li se još danas to novo otkriti i dalje njegovati, da bi se razvilo i postalo temeljem za novi smjer u našoj likovnoj umjetnosti adekvatan zbivanjima u novom vremenu.

V. K.

MARIJAN DETONI: Odmor

ZORADALMATINSKA

Povodom stogodišnjice

I.

Dne 1. »sičnja« 1844. godine izašao je prvi broj »Zore dalmatinske« u Zadru pod uredništvom profesora Ante Kuzmanića, gineko'oga, Splitsanina. Izlazila je sve do polovice 1849. Izdavala su je od početka do kraja Braća Battara koji su zaslužni za našu knjigu u Dalmaciji.

»Zora dalmatinska« 1) je prvi dalmatinski književni list na narodnom jeziku. U stvari to je bio list za zabavu i sva pitanja života, koja puk ne bi mogao pratiti u cjelini, jer je tražila višu školsku spremu. Ona se javlja deset godina poslije Gajeve »Danice« i kao opozicija njegovu pravopisu koju u Dalmaciji vodi sam Ante Kuzmanić, odlučni ikavac i dobar poznavalac narodnog jezika. »Zora« je pokrenuta - kako se u »Pozivu svojim ljubiteljima krasnoga i sladkoga hervatskoga jezika, narodnoga nauka i napridka« kaže — »da bi razsvičala i zavirivala u sve ono blago koje se živo kod nas nalazi, a poznato nije što skrovito leži, da bi svi naši pri njezinoj duhovnoj svitlosti, sve to polje upućivali i razvijali razum . . . « Ona će donositi »diloredna poučenja, pristojne nauke za kućom vladati, dicu gojiti, ličiti se ako se nebi likar namirio, čuvati i nastojati oko životinje ili blaga; najbolje uprave k napridovanju tergovine, zanata svakoga, težačke radnje; opisanja poglavitih mistjah u našoj državi, naših običajih, i najznatnijih stvari koje se kod nas nalaze; narodne događaje od starine do našega vremena; život vridnih ljudi, a navlastito našega plemena, koji su čudo zaslužili i glasili se s izverstnoga junaštva, poštenja, mudrosti; pravila o našem jeziku a uz to tomačenje književnih ričih i drugih, koje ili se slabo u govoru čuju, ili nisu svuda poznate; ugodne razgovore, pisme svakojake, a osobito narodne, smišne pripovisti, govorancije, zagonetke.«

— — — »Vrime je već nastalo, živa je zgoda da se posve s ostalim narodima isporavimo, da natrag ne uzmičemo da našu pažnju i vridnost pokažemo ne samo puku velikome, dali još i malome, nek se pruži sjajnost naših vilah, s visokih biih dvorovah do kuće pologušice.«

Kuzmanić želi »da bi se onako pisalo kako se govori u Makarskoj, Imotskoj, Dubrovačkoj, Sinjskoj, Kninskoj krajini, po Bukovici itd. gdi se ni priverće ni zanosi . . . « jer naš jezik uzdržali su »ovi naši pristali, kipni ljudi, slavna grana slavjanskoga plemena«.

Prelazeći na pravopis, Kuzmanić kaže: »Određeno je već odavna da se imamo primiti onoga pravopisa, što su ga godine 1820. izverstni ljudi pravili (Dobrowsky, Appendini, Miošić, Mihalević, Budrović) . . . « Kuzmanić uvodi ovaj pravopis: ž — x; ć — ch; č — c; š — s; vokalno r — er. Govor mu je ikavski. Pravopis kojim je pisao Kuzmanić, dakle nije njegov, to je stari pravopis kojim su pisali kod nas u Dalmaciji književnici do njega. On je uveo samo znak za š — s.

To je u kratkim crtama program »Zore dalmatinske«, jezik, odnosno dijalekat kojim Kuzmanić želi da se piše. Svijestan da se u Primorju oko većih gradova ne govori čistim narodnim jezikom, on navodi dalmatinske Krajeve gdje se dobro govori, pa — kako se znade — nije imao krivo.

»Zora« je izlazila svaki ponedjeljak na 8 strana.

II.

Ako uzmemo u obzir ondašnje stanje naše pismenosti u Dalmaciji, pothvat Kuzmanićeve nije bio lak. Sva inteligencija bila je odgojena na stranim školama; skoro sva u bivšoj Mletačkoj republici. Materinjim jezikom je pisala ne znajući gramatike svog jezika, zato su konstrukcije jezične skoro uvijek po latinskoj ili talijanskoj gramatici.

Narodna masa skoro sva nepismena, jer je Venecija pazila da joj »Mor-

laćo«, t. j. naš Zagorac, bude samo dobar vojnik, pa nije marila za pismenošću naroda. Takav je najbolje služio njezinim ciljevima. Nešto se je to stanje nepismenosti popravilo u tri decenija austrijske uprave, ali je to još daleko bilo od prave pismenosti koja bi mogla konzumirati list kakav je bio »Zora dalmatinska«. U njoj surađuju i nju čitaju isti ljudi, tako da je ona — sticajem prilika — promašila svoju svrhu, da puk upućuje, poučava i zabavlja. »Zora« je postala vježbalištem naših narodnih ljudi koji su osjećali snage da mogu na svom materinjem jeziku pisati. Te kulturne radnike možemo podijeliti u nekoliko skupina. Jedni su se bavili populariziranjem nauka i poljoprivrednim savjetima, drugi čistom naukom, a treći književnošću u užem smislu riječi. Ovi se mogu podijeliti u dvije skupine: jedni su književnici, veći ili manji prema svom talentu; drugi su bez književnog talenta ali načitani ljudi i sa dosta širokom obrazovanošću.

Što se tiče književnika u užem smislu riječi, imena kao što su Petar Preradović, Stanko Vraz i Mirko Bogović, istina krase »Zoru«, ali su posljedna dvojica većinom preštampani, dok je originalno pisao za list jedini Preradović. On je čak, za vrijeme boravka I. A. Kaznačića u Dubrovniku, morao sam da uređuje, pa je u pismima pozivao Kaznačića da se vrati, jer mu nedostaje rukopisa za list, a sam je prezaposlen svojim vojničkim poslovima. Svi ostali pisci književnih priloga »Zorinih« već su odavno zaboravljeni, pa i sam Stjepan Ivičević, Makaranin, koji je bio jedan od učenijih suradnika i marljivijih radnika na književnom polju. Svojim prijevodima, svojim »pretresanjima«, t. j. kritičkim razmatranjima, svojim raspravama o jeziku, kao i poljoprivrednim savjetima, izazivao je poštovanje sviju. On je shvatio potrebu književnog lista u Dalmaciji i u vatru međusobne kavgje ulijevao je vodu svoje staloženosti i zrelosti.

Pisci »Zorini« bili su iz raznih krajeva hrvatskih i srpskih. Pored Dalmatina- ca, Hrvata i Srba, bilo je Hrvata i Srba iz banske Hrvatske, Bosne, Istre, Srbije, itd. I neki su Slovenci surađivali u njoj. Uz muškarce javljaju se i tri žene: Ana Vidović, A. Vrdoljak i Stana Gledović.

Pored nekih nedaća vanjske prirode, »Zora« je u svojoj redakciji imala klicu smrti. Urednici su joj bili: prof. Ante Kuzmanić, dr. I. A. Kaznačić, prof. Nikola Valentić, zatim ponovno Ante Kuzmanić i na kraju, sami izdavači Braća Battara, odnosno neko lice njinova povjerenja. Najagilniji, ali i najnezgodniji, najfatalniji bio je Ante Kuzmanić, koji je svojim pravopisom udaljio »Zoru« od zagrebačkih listova i time izazvao mnoge protiv sebe, a indirektno i protiv »Zore«.

III.

U »Zori« je bilo više rubrika; neke nisu bile stalne, a neke su bile redovite. Književni dio bio je uvijek zastupan pjesmama, narodnim i umjetnim, novelama, nekim kritičkim osvrtima, originalnim ili prevedenim. O književno-umjetničkoj vrijednosti tih radova jedva se danas može govoriti. To su većinom sastavci dobronamjernih pismenih ljudi koji su htjeli koristiti narodu, pa i njihove radove moramo ocjenjivati tek s kulturno-historijskog gledišta.

Uz to filološka pitanja zauzimala su vrlo mnogo mjesta. Možda su to i radovi koji su bili najviše na naučnoj visini, iako su ih pisali opet odlični narodni ljudi i poznavaoći jezika, iz prakse, jer su se rodili u kraju gdje se dobro govori, ali koji nisu stručnjaci (Ign. Al. Brlić, Stjepan Ivičević, itd.).

Povijesti, narodnoj i općoj, posvećivala se velika pažnja, ali najveći dio toga već tada nije odgovarao stanju suvremene nauke. Numizmatika je zauzimala dostojno mjesto, i tu se je Šime Ljubić pokazao kao dobar znalac.

Pored toga bilo je mnogo članaka moralno-etičkog sadržaja s raznim savjetima o tome kako treba živjeti. To su većinom opće misli kazane popularno i ilustrirane primjerima iz opće historije.

Ima dosta članaka o čuvanju zdravlja i liječničkim savjetima, ali to je daleko od onoga što je Kuzmanić u početku obećao, jer se je rijetko ko mogao time poslužiti u praktične svrhe.

Mного se pažnje posvećivalo obrađivanju zemlje. Takve je članke pisao kanonik Santić, Stjepan Ivičević, Vrdoljak Imočanin i dr. Da bi bili pristupačniji narodu, pisani su u dijalozima. Govorilo se o najvažnijim uputama, kako i kada treba sijati neku biliku i u kojoj vrsti zemlje.

Politički članci raspravljali su pitanja odnosa naših prema Talijanima Dalmacije, o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom i o jačoj vezi Južnih Slavena i svih Slavena uopće. Tako u godini 1848. »Zora« donosi poziv iz Praga na kongres Slavena koji će se održati u Pragu 31. svibnja 1848. Taj poziv ima naslov: »Slavjani, bratjo!«, a u njemu se na početku kaže: »Tko između nas ne zaviri okom žalosti punim u prošastnost našu? a tko neznade, da to što smo prepatili, dogodilo se je u našoj nesvisti razkomanosti, dilećoj bratju od bratje? Ali po drugih vikovih, u kojih jedan na drugog zaboravili smo, u kojih toliko nesrića otežila je glavu našu, došli smo do toga poznanja, da smo jedno, da smo bratja«. (str. 83).

Ugledni Dalmatinci, Hrvati i Srbi, u »Zori« (od 29. svibnja 1844) odazivaju se i žale što su poziv primili prekasno pa ne mogu doći na kongres. U njemu se kaže: »Za najviše paka priporučujemo vami narodnost našu Slavjansku, da bi podpomožena od složne volje zastupnikah od 17 miliunah Slavjanah osnažila se i u otačbini našoj« (85).

Ovakovih misli ima mnogo u »Zori«. Mnoge su politički dalmatinske, ali ne i separatističke, jer su uvijek i opće-hrvatske, pa i još šire, južnoslovenske i slavenske.

Ljubav i bratstvo između Hrvata i Srba uvijek su naglašavani, te se misli proširuju i na Slovence, tako da je i u »Zori« zastupana ona stara ideologija o jednoj južnoslavenskoj državi, jer je Dalmacija, kao periferna naša pokrajina bila ugrožena od Talijana i talijanaša kao i od Austrije, koja je — radi političke ravnoteže — pomagala naše narodne neprijatelje da bi nas oslabila.

Osim takvih članaka bilo je u »Zori« basana, zagonetaka, poslovice, mudrih izreka za pouku i rasonodu.

IV.

Općenito uzevši, »Zora« je, sa svim svojim manama koje su navedene, i • kojima bi trebalo na šire progovoriti, imala i svojih velikih zasluga. Ona je okupljala pismene narodne ljude i širila ljuhav za narodnu knjigu i narodnu stvar, razbijajući sve sentimentalnosti o talijanskoj kulturni prema kojoj su naši ondašnji intelektualci bili naročito mekani. Ona je učvršćivala hrvatsku i slavensku svijest koja je i dotad bila isticana. Ona je približavala intelektualni svijet širokim narodnim masama i tako rušila feudalne pregrade koje su vladale još kod nas. I njezin književni dio, koliko god bio u svojoj cjelini od nevelike umjetničke vrijednosti, pomogao je da se okupe ljudi od pera, voljni da se i na književno-umjetničkom polju ogledaju. U njoj se javlja jedan od boljih tadašnjih pjesnika hrvatskih, Petar Preradović. Da je imala više sreće s urednicima, ona bi bila dala više, ali — računajući s prilikama u kojima je živjela, — ona je časno ispunila svoju zadaću. Da je njezin život bio kratak, razlozi leže u tadašnjim prilikama i ljudima, a tu kao da nije bilo pomoći.

Izdavači, Braća Battara, najavljujući u broju od 25. lipnja 1849., da prestaje izlaziti, kažu: »Izteknuta u naj lipša doba, i srećno uputjena; obetjavaše zlatno došastje. Ali kako običajno događa se svakomu priduzetju općene koristi, sve zaprike stadoše joj na stopu za učiniti je osičiaviti, i s osičiavljenjem poginuti.« Oni su mišljenja da su uzroci njenog prestanka »zaludna parba od pravopisa«, »promine urednikah, koji više manje radiše bez ikad odlučiti nje pravi cilj.«

*

Smatramo da je baš ovo zgodan čas da se o njoj povodom stogodišnjice progovori, kad su Split i cijela Dalmacija očišćeni od okupatora, a Zadar, njen• rodno mjesto i mjesto izlaženja, slobodan od onih protiv kojih je ona vojevala i koji su živjeli na račun mržnje i međusobnih svada između Hrvata i Srba.

J. Ravlić

ALEKSEJ N. TOLSTOJ

umro 24. veljače 1945.

»Odmah prvih mjeseci februarske revolucije, prihvatio sam se teme Petra Velikoga. Vjerojatno više instinktom umjetnika nego svijesno, tražio sam u toj temi odgonetku ruskog naroda i ruske državnosti.« — To što Aleksej Tolstoj kaže u svojoj autobiografiji upućuje u shvaćanje njegove umjetnosti. Za vrijeme februarske revolucije shvatio je logičnost historijskog razvoja. Na velikom prekretnom vrhu kao da je pao zastor sa prošlosti, a i sa budućnosti; i on dobiva sigurnost u shvaćanju i tretiranju izloženog gradiva. Dosta je pročitati nekoliko poglavlja toga romana da se vidi kako on mnogostrano osvjetljuje pojave i duboko prodire u njihovu uzročnost. Osim toga tu je neiscerpivo blago detalja, situacija, tipova, psihologije, ocrtavanja sredine. Veliki historijski roman, Petar Prvi, glavno djelo Alekseja Tolstoja, koji nije sasvim dovršen, jedinstveno je djelo te vrsti u svjetkoj književnosti. Ovo djelo ima i posebno značenje zbog osobitog stila (svrsishodna sintetička konstrukcija rečenice) i niječnika, osobitih stilističkih vrijedosti. On je tu potpuno opravdao svoju izjavu: »Najzad sam shvatio tajnu konstrukcije umjetničke rečenice: njezin oblik je uvjetovan unutrašnjim raspoloženjem pisca, iz toga proizlazi pokret, gesta, i najzad — govor, u kojemu je izbor riječi i njihov raspored adekvatan tekstu.« — Ovo djelo je suština Tolstojeva nazora na život i umjetnost, sinteza izraza ruskih klasika i dokaz o prodirnoj spoznajnoj moći metode koju je on usvojio.

Aleksej N. Tolstoj proživio je najveće doba ruske povijesti (rodio se 1833): propadanje plemstva, revoluciju od 1905, redom velike događaje pred oktobarsku revoluciju i nju samu, pa veliku socijalističku izgradnju, i on se svojim umjetničkim instinktom na pravi način uklopio u ta zbivanja svjetske povijesti. Još 1921 godine prekinuo je sve veze sa piscima emigrantima i od tada pet puta istupao na antifašističkim kongresima. Njegova domovina znala je da shvati njegov veliki talenat, kao što je on shvatio svoju domovinu. Bio je izabran za člana Zemaljskog sovjeta, za zastupnika Vrhovnog sovjeta SSSR i pravog člana Akademije nauka SSSR.

Rad mu je opsežan. 1907. godine napisao je prvu knjižicu pjesama, 1908. drugu. Prozu, novele, počinje pisati 1910. godine i od tada je izdao više pripovjedača: »Zavolžje«, »Pod starim lipama«, »Krivim korakom« zatim romane: »Aelita«, »Hiperboloid inženjera Garina«, »Put kroz muke«, »Pobuna mašina«, »Ibikus«, »Čudaci«, »Savez petorice«, »Petar Prvi«, »Crno zlato«, »Trnovitom stazom«, drame: »Caričina zavjera«, »Azev«, »Ivan Grozni«, i više komedija itd. U domovinskom ratu, od 1941 do smrti, piše kao i Ehrenburg članke u kojima plastično ocrta nečovječnost neprijatelja i svetost borbe svojega naroda i drugih napadnutih naroda. S tim člancima pridonosi borbenoj svijesti Crvene armije, pa je odlikovan ordenom »za obranu Moskve«. Umro je u šezdeset i drugoj godini, učinivši mnogo za zemlju koja mu je omogućila da nađe sebe. K.

SMRT ROMAIN ROLLANDA

30. decembra 1944. umro je Romain Rolland, skoro kao osamdesetgodišnji starac, dočekavši oslobođenje svoje domovine - Francuske. U sjećanju su nam i danas njegovi plameni apeli, koje je upućivao intelektualcima čitavog svijeta, kad je hitlerizam otpočeo svoje otrovno djelo u Njemačkoj. Upozoravao je na opasnost koja je prijetila svijetu i njegovoj kulturi i govorio da je »smeđa kuga nadmašila već u početku crnu.«

Veliko je i bogato književno djelo koje je ostavio Romain Rolland stvarajući ga kroz pedeset i šest godina. Rodio se 29. januara 1866. u gradiću Clamecy, u nivernskoj Burgonji, gdje je proveo djetinjstvo. Od četrnaeste godine u Parizu polazi Ecole Normale. Studira historiju muzike u Rimu u Ecole française d'Archéologie, a kad je doktorirao postaje nastavnik za historiju muzike u Parizu na Ecole Normale i na Sorboni. Napisao je mnoštvo članaka i rasprava iz

muzike od kojih je jedan dio izdao u knjigama: »Musiciens d'autrefois« (Muzičari prošlosti), »Musiciens d'aujourd'hui« (Muzičari današnjice) i druge. Napisao je žive, skoro dramske portrete: Beethovena, Haendela, Richarda Strausa, Berlioza, Huga Wolfa i drugih muzičara.

Drugo njegovo plodno polje je rad na pozorištu. Htio je da stvori pozorište za narod i napisao je ciklus drama pod zajedničkim naslovom »Théâtre de la révolution«. To su drame: »Danton« (1900.), »Vuci« (1898.), »Triumf razuma« (1899.), »14. juli« (1902.), »Cvijeti« (1926.), »Leonide« (1927.), »Igra ljubavi i smrti« (1928.).

Osim tih drama iz ciklusa revolucije, napisao je još i druge od kojih su poznate: »Doći će vrijeme« (1903), iz vremena burskog rata i ciklus pod naslovom »Tragedija vjere«.

Najopsežniji je ipak njegov rad na romanu. »Jean Christophe« je veliki roman u ciklusu koji je od 1904. do 1912. štampan u 17 svezaka, zatim ga je preradio u 10 knjiga. Roman je to jednog muzičara u kojemu se može naći i momenata iz njegovog vlastitog života, iz života Beethovena, ali isto tako i iz života muzičara, iz života svakog umjetnika i svakog čovjeka. Sam Rolland kaže da je htio da stvori čovjeka pišući taj svoj roman. Drugi su mu poznati romani: »Colas Breugnon«, »L'âme enchantée« (Očarana duša), »Clerambault«. Poznate su njegove monografije o Beethovenu, Michelangelu, Tolstoju, Gandhiju i druge, od kojih je dobar dio preveden i kod nas.

Kad je 1926. slavljena šezdesetogodišnjica »francuskog Tolstoja«, kako ga je Gorki nazvao, u spomenici »Liber amicorum«, koju su uredili Maksim Gorki, Georges Duhamel, Stefan Zweig, mnogi najslavniji svjetski pisci posvetili su riječi oduševljenja Romainu Rollandu.

Tijelo tog velikog humaniste novoga doba i borca za napredno čovječanstvo sahranjeno je u njegovom rodnom mjestu Clamecy. Književnici Francuske, preko svog udruženja »Comité national des écrivains«, u kojemu su književnici: Aragon, Dorgèles, Moriac, Valery, Duhamel i drugi, predložili su da se posmrtni ostaci Romain Rollanda prenesu u Panteon.

G. V.

»PRIRODA« 1—2—1945

Izašao je prvi broj, zapravo dvobroj januar-februar 1945, časopisa *Priroda* koji izdaje inicijativni odbor Prirodoslovnog društva. U predgovoru se kaže: »Ponovnim pokretanjem časopisa »Priroda« ostvarujemo jedan od svojih prvih zadataka. »Priroda« ostaje i nadalje popularan časopis društva, namijenjen svim našim prirodoslovcima i prijateljima prirodnih nauka. Prirodne nauke su se razvile u najužoj povezanosti s industrijom, poljoprivredom i zdravstvom, i one će i dalje iz života naroda dobivati najsnažnije poticaje. Dosljedno tome naš će se časopis sa svojim suradnicima uvrstiti u novu i moćnu frontu izgradnje domovine.« U ovom dvobroju zanimljiv i aktuelan uvodni članak Ivana Supeka *Nauka i društvo* počinje ovako: »Ponovno su provalile s novim ratom sve suprotnosti svjetskog zbivanja. Reakcionarne snage čovječanstva, grupirane u fašističkom taboru, podigle su se protiv slobode i života slobodoljubivih naroda i ugrozile tekovine čitavog kulturnog razvitka. U orkanu gigantskog tehničkog rata u evropskim se masama ponovo bude sumnje u vrijednost nauke koja je pripomogla strašnom djelu razaranja. Mnogi bi rado zatvorili oči pred čitavim napretkom nauke, samo da ne vide pakleno bjesnilo njene razularene tehnike. Ali u smrtnom rvanju dviju suprotnih sila, historija kroči nezadrživo naprijed, ne dajući mira ni predaha građanima 20. stoljeća,« i na kraju: »Hoćemo li prokleti nauku i tehniku, što je fašističkoj ratnoj mašineriji podala strahovitu udarnu snagu? Nećemo! Nauka je moćnije pojačala napredni tabor čovječanstva. Crvena armija danas zajedno s armijama Engleske i Amerike uništava ognjište rata. Njena pobjeda izvire iz društvene preobrazbe carske Rusije u socijalističku zemlju, koja se izgradila najširoom primjenom prirodnih nauka. U svladavanju i izgradnji svijeta nauka je

pred društvom opravdala svoju vrijednost.« U članku o istraživanju mora Tomo Gamulin govori o životu i blagu u moru u ovom smislu: »Danas se narodi natječu, tko će od njih prije znati da iskoristi ta prirodna bogatstva, tko će bolje znati da iskoristi more s gospodarskog gledišta, naći nova riblja nalazišta i otkriti puteve kretanja riba selica. Još ne znamo kako ćemo najlakše doći do rudnog blaga, što ga u sebi krije more, niti kako ćemo moći iskoristiti ogromne sile mora (valova, temperaturne razlike itd.) a Drago Grdenić u članku *O aluminiju* izlaže važnost ove rude uopće a za našu privredu napose. Još su članci Supeka *Darvinova teorija o razvoju vrsta* i *Vladimir Varičak* (učenjaka matematičara svjetskoga glasa koji je stradao od fašističkog terora). U pabircima i vijestima su informativne bilješke.

Po redakciji ovog dvobroja može se zaključiti da će »Priroda« svoje čitaoce planski uvoditi u savremenu naučnu problematiku, u moderno shvaćanje nauke.

KAZALIŠNA DRUŽINA »AUGUSTA CESARCA«

Naročiti oblik kulturno-prosvjetnog rada u Narodno-oslobodilačkoj borbi predstavljaju mnogobrojne kulturne i kazališne ekipe i u samoj vojsci i pri pozadinskim organizacijama. Njihov je rad svestran i vrlo popularan čitaovom našom zemljom, i možemo ustvrditi da nema gotovo kraja, u kome nije djelovala i davala priredbe takva jedna ekipa.

One su nastajale pri partizanskim odredima, pri bataljonima i divizijama, dobivale sve čvršću i određeniju formu, a iz njih se razvile i veće i jače, samostalnije kazališne družine.

Osobina rada tih ekipa i družina bila je njihova snalažljivost, inicijativno rješavanje mnogih tehničkih i drugih poteškoća, neposredan život uz narod i selo, unutarnje jačanje i u drugarskom i u umjetničkom pogledu, podstrek i pobuda za osnivanje novih ekipa.

Jedna od takvih družina, koja u najvećoj i najljepšoj mjeri posjeduje i goji te svijetle, borbene tradicije, koja ih je razvila do visokog stepena požrtvornosti, borbenosti i nesebičnosti u radu za narod — jest družina Augusta Cesarca.

Ona bi se s pravom mogla nazvati udarnom kazališnom jedinicom, jer je u njenu radu nisu mogle spriječiti ili zaplašiti ni neprijateljske ofanzive, ni blizina neprijateljskih garnizona, ni posjednute pruge, ni ceste, ni sve poteškoće terena. Nijedna druga družina nije razvila toliko neumoran rad kroz vojsku, sela i kroz narod, nije obišla toliko krajeva, nije dala toliko predstava i nije tako jasno moćila svoj osnovni zadatak: kulturnog djelovanje u narodu.

Evo samo nekih podataka: od svog osnutka (juni 1942. god.) družina je obišla Liku, Žumberak, Hrvatsko Primorje, Slavoniju, Moslavinu, Istru, Gorski Kotar, Pokuplje, davala priredbe u 61 kotaru, prošla nekoliko hiljada kilometara pješice, dala oko 300 priredbi.

U jednom izvještaju o njenom boravku u Slavoniji stoji: »Danju je marširala, rušila prugu sa vojskom, a svaku večer, kroz 43 dana za redom, davala je priredbe u mjestima, kuda je stigla«.

Za taj svoj predani rad dobila je družina Augusta Cesarca I. I. o. g. pismenu pohvalu Predsjedništva ZAVNOH-a.

U pohvali, između ostaloga, stoji:

»Kazališna družina Augusta Cesarca izvršila je kulturno-prosvjetnu i kulturno-političku ulogu u širokim narodnim masama, i svojim priredbama, na kojima je prisustvovalo stotine hiljada gledalaca, dala važan prilog borbi. Ona se i svojom unutarnjom disciplinom i visokom sviješću svojih članova pokazala primjernom«.

Ova visoka pohvala potakla je družinu da pred sebe postavi novi, težak zadatak — obilazak Bosne i Hercegovine.

Takvim svojim radom družina Augusta Cesarca pokazuje da je stvarno izrasla iz Narodno-oslobodilačke borbe, da je prožeta njenim duhom, a za veći-

činu njenog djelovanja i uspona, za ilustraciju stvaralačkih snaga i kulturnog stremljenja naših naroda i u ovim neobično teškim i mučnim uslovima rata, od posebnog je značenja da je u sastavu te grupe velik broj seljačke i radničke omladine.

Omladinci, i seljaci i radnici i daci, povezali su se i srasli u zajedničkoj borbi i zajedničkom radu za dobro svog naroda i svoje zemlje. J. F.

NASA KULTURNA AKCIJA

Kongres kulturnih radnika Hrvatske, održan krajem lipnja 1944. u Topuskom bio je prvo sabiralište za kulturnu akciju. On je pripreman s dosta očekivanja, ali na njemu nisu mogli da sudjeluju ni drugovi koji su se vezali svojim naročitim dužnostima uz Vrhovni štab, ni oni iz Dalmacije koji su već bili u Zbijegu u Africi, ni toliki iz Zagreba kojima je bilo mjesto na tom kongresu, ali nisu imali hrabrosti da pređu odsudnu granicu. Jedna oveća grupa slovenskih kulturnih radnika zbog neprekidnih vojnih operacija zakasnila je. Od naučnih postavaka do kazališnih realizacija Kongres je bio prvi pregled stvaranja usred borbe, između neprijateljskih ofenziva i čestih upada. On je bio prvi organizovani otpor cijele naše zemlje u kojoj je i sama borba pronosila stvaralačke sadržaje dokazavši da ne šute muze dok oružje zbori. Ova uzbudljiva manifestacija živih i mrtvih, na kojoj se čuo glas Hrvatske, Srbije, Crne Gore, antifašističke Italije i Engleske, ozarila je vedrinom onu tečku atmosferu iznad razvalina, ali je očitovala i svoju oštrinu prema služnicima okupatorovim i prema kapitulantima. Kako je ustanak imao dvije strane, pored borbe i onu gradnje, to se je kongres završio osnutkom Kluba kulturnih radnika Hrvatske. Svoj graditeljski zadatak klub je zasnivao na naprednim tradicijama naše kulturne prošlosti i na širokoj liniji oslobodilačkog popreta povezujući se sa stvaralačkim zbivanjem širokih slojeva naroda. Okvir ovoga procesa stvaranja bio je prostran, ali ipak određen. On je u taj čas značio jednu novu frontu. Prva je briga Kluba bila da izdaje jednu reviju koja će prikazati naše kulturne vidike i dati stvaralački prinos borbi ovoga vremena. Ali kako su razni zadaci odvodili pokretače prve naše revije na razne strane, pa i izvan domovine, to je, do dolaska u Dalmaciju, organizovana kulturna akcija zaostala, a izdavanje revije odloženo. Tek u Dalmaciji, nakon što je oslobođena, moglo se odlučnije prići zadatku.

Naz predavanja: u Splitu, Imotskom, Komiži, Hvaru, Korčuli i u Dubrovniku, otvorio je put čitavim tjednima kulture koji su održani u Dubrovniku, Šibeniku i Zadru. Tjedan kulture u Šibeniku obuhvatio je našu borbenu književnost, muziku, kazalište, likovnu umjetnost, nauku i folklor, a kad se prenio u Zadar, on se povezao i sa vojskom, obuhvatio i Preko. Kroz te priredbe prošli su naši književnici od Nazora do najnovijih imena, dat je presjek naše muzike kroz stotinu godina, predstavili su se likovni umjetnici partizani, prešlo je preko scene nekoliko kazališnih družina, i među njima Centralna kazališna družina, zametak našega budućega kazališta u Zagrebu.

Uz svaku granu umjetnosti dato je teorijsko obrazloženje, vezu između prikazivača i općinstva uspostavljala je konferansa, a uz izložbe likovnih umjetnika upriličavane su ankete, u kojima su sudjelovali i mali učenici osnovnih škola i intelektualci, vojnici i radnici, da bi se izjasnili o tematici i obradi likovnih realizacija, uglavnom grafike.

Dvorane priredaba, uvijek pune i žive, odjekivale su često spontanom oduškom, a kroz izložbe je prošao znatan broj publike (u porušenom Zadru 2500, u Šibeniku 4300, u Dubrovniku 6000, a u Splitu 8000).

Prethodno uz ove priredbe osnovani su i lokalni klubovi, u Splitu za Dalmaciju, a u Dubrovniku i Zadru za grad i okolicu, radi inicijative i organizacije rada.

Klub do drugoga kongresa zadržao svoj sadašnji oblik koji putem sekcija povezuje s izvršnim odborom svu kulturnu akciju, a ovaj je koordinira. Ali već

sada očituju se nastojanja da se ove sekcije razviju u samostalna društva. Prirodoslovno društvo radi već sada samostalno i obnovilo je »Prirodu«, književnici imaju akcioni odbor za organiziranje društva književnika Hrvatske, a među likovnim umjetnicima već se razabiru i grupe, grupa »Zemlje« i grupa »mladih«. Diferencijacija će se nastavljati, ali ona po idejnoj liniji ne može izići iz postavljenoga okvira Kluba. Kako sada pretstoji kulturna akcija u Panonskoj Hrvatskoj, iskustva će odrediti organizacione oblike, a vrijeme nove sadržaje.

P. L.

DRUŠTVO KNJIŽEVNIKA HRVATSKE

U okviru Kluba kulturnih radnika Hrvatske osnovan je Akcioni odbor društva književnika kao temelj za buduće Društvo književnika Hrvatske. U ovaj odbor izabrani su ovi književnici i publicisti: Vjekoslav Kaleb, Ivo Frol, Vlade Popović, Marin Franičević i Đuro Tiljak. Bliži zadatak odbora je, da poveže i što bolje aktivizira u Narodno-oslobodilačkom pokretu književnike na oslobođenom teritoriju.

Grupa književnika i publicista oko ove revije pozvala je ne suradnju i drugove književnike i publiciste koji nisu mogli da budu na osnivačkim sastancima, a ako iz bilo kojih razloga nisu svi primili poziv, ovim ponovno pozivamo na suradnju sve drugove književnike i publiciste na oslobođenom teritoriju.

Molimo drugove koji znadu ma što o poginulim književnicima Augustu Cesarcu, Grguru Karlovčanu, Ivanu Goranu Kovačiću i Hasanu Kikiću da nam se jave, ako su se u zatvorima, logorima ili u partizanima s njima susretali da potanko opišu taj susret, a ako imaju kakav njihov rad, da nam ga pošalju.

ĐURO TILJAK: Hercegovka

Ruski književnik Fjodor Gladkov poslao je Uredništvu časopisa »Književnost« u Beogradu svoju novu knjigu pripovjedaka pod naslovom »Kletva« sa slijedećom posvetom:

»Braći — piscima herojske Jugoslavije, borcima za slobodu i nezavisnost njihove slavne domovine, sa žarkom ljubavi, s prijateljskim pozdravom — Fjodor Gladkov«.

Slovinci koji žive u Smederevu umnožili su na šapirografu zbirku slovenačkog pjesnika Karla Destovnika-Kajuha. Pred pjesmama je kratak informativan predgovor o životu i radu ovog mladog slovenačkog pjesnika, koji je poginuo u naponu stvaralačkog rada.

List »Sovjetska umjetnost« u broju od 12. prosinca 1944., donio je članak posvećen kulturi Jugoslavije. U njemu se govori o pjesmama Vladimira Nazora, Radovana Zogovića, Skendera Kulenovića, Kajuha i slikama Andrejevića-Kuna.

Slava Staljingrada duboko je impresionirala i iranske pjesnike koji su osnovali Udruženje za stvaranje kulturnih veza sa SSSR. Oni su poslali pismo ruskom književniku Alekseju Tolstoju u kojem izražavaju želju da napišu na perzijskom jeziku epopeju o staljingradskoj bitci i to u obliku klasične epopeje »Knjiga o kraljevima«. U pismu oni traže da im se pošalju podaci o najznačajnijim epizodama staljingradske bitke.

Kirgisko državno pozorište za operu i balet koje je odlikovano ordenom Lenjina, izvelo je novi balet »Čolpan«. To je prvi kirgiski klasični balet. Muziku je napisao umjetnik kompozitor Rauhverger, koji je u velikoj mjeri iskoristio kirgiski muzički folklor. Autor libreta su poznati Otunču Sarbagišev dramski pisac i redatelj Kramarevski. Libreto je sastavljen na temelju narodne priče o ljepotici - lovcu Čolpani.

Leonid Soboljev (uz novelu). Osim krupnih, nama već odavna poznatih imena A. Tolstoja, Solohova, Leonova Ehrenburga i ostalih koji su se još prije domovinskog rata afirmirali kao pisci svjetskoga glasa, ima u savremenoj sovjetskoj književnosti niz manje poznatih novijih književnih ličnosti, koje među širim slojevima Sovjetskog Saveza uživaju sve veću popularnost. U red tih pisaca ide svakako i Leonid Soboljev, iz čije zbirke pripovijedaka »Morska duša« donosimo crticu »Slavuj«. Pripovijetka z života sovjetskog vojnika na fronti — to je književna vrsta koju danas, u uslovima domovinskog rata, obrađuju pisci Sovjetskog Saveza. I oblikom i sadržajem namijenjena široj javnosti, ona pokriva u priličnom opsegu književne zahtjeve današnjeg vremena. Vojnik u rovu, mornar na brodu, radnik u tvornici ili u uredu, u kratkim časovima odmora, nalaze u toj jednostavnoj književnoj vrsti mnogo svježine i života. Zdravi ruski realizam nije ni danas prestao da bude odlikom sovjetske proze. Život običnih ljudi, crvenoarmejaca mornara Baltika i Crnog Mora, avijatičara, njihovi podvizi i pahnje, čežnje i razgovori, šale i umiranja — eto takav je sadržaj tih ratnih sličica. Nije čudo što je »Morska duša« postala popularna među vojnicima Crvene armije. Tko god kipi željom za osvetom može u njoj naći dio sebe, tu će naći sama sebe svaki sovjetski građanin koji brani domovinu od njemačkih napadača. M. K-r.

TUMAČ UZ FRANIČEVIĆEVU PJESMU

uzbucon — izmiješar, uznemiren; nevera — oluja; garbinada — jaki vjetar s mora, lebić; zamantat — omamiti; štipivat se — čuditi se; indurit — otvrdnuti; rešpet — poštovanje, obzir; škarambež — kukac (štipavac); rufijan — ulizica, puzavac, došaptač; griža — hridina; presecjun — procesija; zemoj — zemalja; rebumbat, oldavat — odjekivati; lužingat (lužinganje) — otezati (otezanje); latit — tjerati; gudej — kukac (vrst kornjaša koji napada smokve); štajun — vrijeme (zeman); unča, librica — starinske mjere; tenjac — vukodlak; macić — po narodnoj praznovjerici duh nekrštenog djeteta; komoštra — verige nad ognjištem; skons — trzaj; lize (lizot) — puziti; škina — ledja; plamik — plamen.

NOVIJA IZDANJA

- VLADIMIR NAZOR: Pjesme partizanke (1943) II. izdanje dopunjeno sa pjesmama »Majka pravoslavna« i »Zmaj u bunkeru«. Izdanje Centralnog odbora USAOJ-a 1944. ćir.
- IVAN GORAN KOVAČIĆ: JAMA, poema. Izdanje Kluba Kulturnih Radnika Hrvatske, 1944.
- BRANKO Čopić: Ognjeno radanje domovine, pjesme. Izdanje »Mi mladi«, USAOJ, 1944.
- RADOVAN ZOGOVIĆ: Pjesme o biografiji druga Tita, poema. Savremena književnost južnih Slovena 2., knjižara Kultura 1944., Beograd, ćir.
- S. KULENOVIĆ: Stojanka majka knežpoljka, poema.
- STANKO ŠKARE: Pisme o krvavom ratu, 1944.
- SIBE MILIČIĆ: Deset pjesama o partizanima, 1944.
- JOVAH POPOVIĆ: Istinite legende, Izdanje »Slobodne Vojvodine«, 1944. ćir.
- JOSIP CAZI: Iz slavonske žetve, pjesme, izdanje JNOF-e Slavonije 1944.
- JOŽA HORVAT: Suha grana, 1944. Strašan san poštara Gojkovića, 1944. Protestna skupština partizanskih konja, 1944.
- Pjesme borbe i slave, zbornik pjesama, 1944. Izdanje »Srpske riječi«, ćir.
- Druže Tito, ljubičicee bijela . . ., narodne pjesme iz borbe. Izdanje Kulturno-umjetničkog otsjeka ZAVNOH-a, 1944.
- BORIS GORBATOV: Nepokoreni, roman, Beogr. 1944.
- VASILIJ GROSMAN: Staljingradske crtice. Izdavačko poduzeće literature na inostranim jezicima, Moskva 1944, ćir.
- J. Staljin, kratak životopis. Nklada Instituta Marksa-Engelsa-Lenjina, Moskva 1944., lat.
- Zbornik 1. za kulturno prosvetni rad u vojsci, januar 1945. izd. Propagandnog odjeljenja Vrhovnog štaba NOV i POJ.
- Zbornik grada za kulturno-umjetničku propagandu 1. februar 1944. Izd. KUO ZAVNOH-a.
- DR. JOSIP SMODLAKA: O razgraničenju Jugoslavije s Italijom, izd. Nove Jugoslavije, Beograd, 1944.
- FJODOR MAHIN: Naša regularna vojska, izd. Nove Jugoslavije, Beograd, 1944.
- Juriš na Njemačku, izd. Nove Jugoslavije, Beograd, 1944.
- DR. IVO KRBEK: Pravni komentar sporazumu Tito-Šubašić. Knjižnica JNOF-a Hrvatske, 1944.
- EDVARD KARDELJ: Put nove Jugoslavije, izd. Nove Jugoslavije, Beograd, 1944.
- MLADEN IVEKOVIĆ: Božidar Adžija, Ognjen, Prica, Otokar Keršovani (povodom trogodišnjice njihove smrti), izd. »Naprijed«, 1944.
- FRANE FROL: O staljinskom ustavu. Izd. Izvršnog Odbora HSS, 1944.
- MILOVAN ĐILAS: Sovjetski čovjek i naša borba, — Nova Jugoslavija, Beograd, 1944.
- RODOLJUB ČOLAKOVIĆ: Oružana borba protiv okupatora i Draža Mihajlović, — Nova Jugoslavija, Beograd, 1944.
- ŠIME BALEN: Staniša Opsenica, Knjižnica — »Likovi palih boraca«, br. 3., 1944.
- NIKOLA RUBČIĆ: Marko Orešković, Knjižnica »Likovi palih boraca«, 1944.
- TITO: Borba za oslobođenje Jugoslavije, članci i govori iz narodno-oslobodilačke borbe 1944., izd. Kultura, Beograd, 1944., ćir.
- BRANKO ČOPIC: Priče partizanke, II. izdanje za ilustracijama Ive Kušanića, izdanje NOPOK, 1945., ćir.
- Srce naroda. U sadržaju proza: M. Đilasa, J. Popovića, R. Zogovića, Č. Minderovića. B. Čopića, R. Čolakovića: V. Dedijera. Ilustracije i naslovna strana I. Mujezinovića, Mala Biblioteka današnjice 1., izdanje Prosveta, drž. izd. pred. Srbije, Beograd 1945, ćir.
- VASILIJ GROSMAN: Narod je besmrtan, roman, prevela Milica Latković. Sovjet-

- ska savremena književnost 1. Izdanje Prosveta 1945., ćir.
- MIHAIL ŠOLOHOV: Oni su se borili za otadžbinu, glave iz neobjavljenog romana. Prevela s ruskog Ivana Andelković. Biblioteka sovjetske književnosti, izdanje Kulture, Beograd, 1945, ćir.
- JEVGENIJ PETROV: Ratni dnevnik, prevela Milica Čolaković. Sovjetska savremene književnost 2., izd. Prosveta Beograd, 1945., ćir.
- Za sovjetsku otadžbinu U sadržaju: I. Erenburg, J. Petrov, i V. Kaverin. Mala biblioteka današnjice 2., izdanje Prosveta, Beograd, 1945., ćir.
- V. ČURKIN: Uzorana ledina, komad u 4 čina po romanu M. Šolohova, preveo Živojin Petrović. Pozorišne biblioteka IPROZ 1945., ćir.
- S. MARŠAK: Dvadeset školskih pravila, prepjevao A. Vučo, crteži M. M. Karanovića, izd. NOPOK, Beograd, 1945., ćir.
- Titovi pioniri, stihovi Aleksandra Vuče, vrteži Sokić. Izd. redakcije Pionira, Beograd, 1945.
- Hitler i njegov čopor, karikature B. Jefimova, Kultura, Beograd, 1945.
- ŠIME BALEN: Istra u narodno-oslobodilačkoj borbi, — Vjesnik, 1945.
- Zbornik 1 za kulturno prosvetni rad u vojsci, januar 1945, izd. Propagandno odjelenje Vrhovnog štaba NOV i POJ.
- DR. GABRIJEL DIVJANOVIĆ: Zemlja i svemir. Mala naučna knjižnica 1. Izdanje Prirodoslovnog društva, Split 1945.
- DR. IVAN SUPEK: O postanku čovjeka. Mala naučna knjižnica 2 Prirodoslovno društvo, Split, 1945.
- ŽIVKO JELIČIĆ: Bijeli kum, pjesme. Split 1945.
- VLADIMIR NAZOR: S partizanima 1943—1944. Državni izdavački zavod Jugoslavije — Beograd 1945.
-

č 305

CIJENA 300 KUNA